

«om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge alt sammen»

En analyse av selvkritikk og aktivisme i Liv Køltzows *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972)

Tuva Lilleholt Vik

NOR4395 - Masteroppgave i nordisk, særlig norsk,
litteraturvitenskap
30 studiepoeng

Institutt for nordiske og lingvistiske studier
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Juni 2022

**«om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge
alt sammen»**

En analyse av selvkritikk og aktivisme i Liv Køltzows
Hvem bestemmer over Bjørg og Unni? (1972)

© Tuva Lilleholt Vik

2022

«om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge alt sammen»

En analyse av selvkritikk og aktivisme i Liv Køltzows *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?*

Tuva Lilleholt Vik

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I denne masteroppgaven undersøkes selvkritikk og aktivisme i Liv Køltzows roman *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972). Romanen er psykologisk og samfunnskritisk. Oppgaven streber etter å vise hvordan verkets selvkritikk har sammenheng med kjønn. Den litterære fremstillingen av selvkritikk og aktivisme argumenteres som viktig for å tilgjengeliggjøre bokens frigjoringstematikk for leseren. 1970-tallets kvinnekamp ligger som et bakteppe for verket. Bjørg og Unni er selvkritiske og bekymrede på grunn av mangelen på anerkjennelse fra samfunnet og mennene i livet sitt, samt mangelen på fellesskap. Trange kjønnsnormer i tiden gjør de redde og usikre. Sandra Gilbert og Susan Gubars engel/monster-dikotomi anvendes for å analysere frykten, passiviteten og selvkritikken til Bjørg og Unni. Engel/monster-dikotomien er både et skildret element i teksten, men også grunn for Bjørg og Unnis frykt for å ta plass. Virginia Woolf sine teorier om intellektuell frihet og engleidealet brukes for å belyse sider ved passivitet og aktivitet i et kjønnsperspektiv. Simone de Beauvoir sitt tankegods om sammenhengen mellom feminisme og fellesskap. Avslutningsvis følger et refleksjonskappittel om bokens litterære fremstilling. Det argumenteres for at perspektivet i romanen og litterære virkemidler bidrar til å tilgjengeliggjøre bokens frigjoringstematikk for leseren. Moderne perspektiv på selvkritikk og anerkjennelse tilføres analysen av psykologene Aksel Sinding, Sigrid Skeide og psykiater Tormod Huseby.

Forord

Jeg fikk først øynene opp for nyfeminismen da jeg på videregående valgte å holde foredrag om hvordan verkene bestemoren min Bjørg Vik skrev, påvirket samfunnet på 1970-tallet. Med saremnet ble jeg bedre kjent med hennes tekster og litterære person, men også et hav av forfattere og en politisk bevegelse som jeg opplevde at angikk meg personlig. Jeg ble fascinert av gjennomføringsviljen og brannen til de som ønsket å bedre forholdene til kvinner på 1970-tallet. Den interessen ledet meg til å undersøke forfattere fra samme tidsperiode i anledning masteroppgaven. Liv Køltzow sin skrift, nære skildringer og intense komplekse karakterer grep meg sterkt.

Tusen takk til veileder Ståle Dingstad for god veiledning, og gode kommentarer og innspill!

Tusen takk til jentene på lesesalen for hyggelige lunsjer og fine faglige samtaler. Takk for fredagspilsen! Takk for korrektur.

Tusen takk til dyktige og flinke Ranveig Kvinnsland som har korrekturlest og gitt konstruktive tilbakemeldinger, og takk til min kjære Amund for støtte og råd.

Tusen takk til mamma, pappa, Vårin og Mira. Takk for støtte, oppmuntring og leseglede.

Jeg vil også takke de andre kvinnene før meg. Kvinnene på 1970-tallet banet veien for mange rettigheter vi har i dag. Rettighetene må passes på, for de kan forsvinne. Det er ikke lenge siden ting var helt annerledes. Kampen er fortsatt ikke over i dag!

Til sist vil jeg takke Liv Køltzow, som jeg i anledning masterprosjektet fikk kontakt med. Takk for hyggelige middager og samtaler. Takk for bøkene dine og for personen du er. Jeg håper jeg får skrevet videre om deg i fremtiden. Jeg har blitt glad i Bjørg og Unni, og tror de representerer mange kvinners opplevelser.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
Resepsjon	3
Problemstilling og oppgavens struktur	7
Aktualitet og relevans	8
2. Teori	10
Litteratursosiologi	10
Feministisk litteraturteori	11
Destruktiv selvkritikk og mangel på anerkjennelse	12
3. Selvkritikk, ytring og aktivisme	15
Taleakten, en frihetsakt	16
Selvutvikling, fellesskap og å tørre å tale	17
Å drepe engelen i huset	19
Björg og fellesskapet – eller mangelen på det, «Husmorens flukt»	19
4. Arbeid og selvkritikk	23
Nytteverdi, selvkritikk og intellektuell frihet	23
Barnehagens betydning for friheten	27
«Å finne seg i å være pike» – tilvenning og motstand	29
«Den gamle friheten og det gamle, selvstendige livet»- Materiell og intellektuell frihet	32
Utroskap	34
Aviser som bilder på teori og praksis, og tilgang på politisk diskurs	35
5. Passive menn	39
Blind og språkløs	39
«du behøver vel strengt tatt ikke gå, eller?»	43
6. Refleksjoner om litterær fremstilling i Hvem bestemmer over Björg og Unni?	46
7. Avslutning	49
Litteratur	51

Nå, har du fortsatt tenkt å sitte å se på? Er det morro å holde munn? Har du det godt når du ikke sier hva du synes, ser ut i lufta og sier: «Nja, jeg vet ikke..?» Har du ikke hele ditt liv drømt om å skrike, brøle, sette ting på plass, endelig få uttrykt deg, endelig få sagt fra, slik alle jenter alltid har drømt om?

Liv Køltzow, *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972, 51)

1. Innledning

Ved inngangen til 1970-årene var få kvinner i arbeid. Det fantes nesten ingen barnehageplasser, men kvinnekampen bar frukter. Antall barnehageplasser begynte å stige, lønnen ble likere mellom kjønnene, og flere kvinner kom i arbeid. Litteraturhistoriker Øystein Rottem omtaler 1970-tallets kvinnekamp slik: «Det nye kvinneopprøret artet seg ikke minst som et oppgjør med den tradisjonelle mors- og husmorrollen. Skulle det bli slutt på kjønnsdiskrimineringen, måtte mor ut i arbeidslivet og offentligheten» (1997, 31).

Kvinnekampen kom med krav som mennene merket på flere arenaer, både ute og hjemme. Mennene skulle bidra mer hjemme med husarbeid og omsorgsarbeid. Rottem mener at «Den heftigste striden stod kanskje her» (ibid, 33).

Bevisstgjøring og frigjøring stod sentralt i kvinnekampen: «Det viktigste var at kvinnene ble bevisst sin verdi som kvinner, samtidig som de fikk mot til å avvise den rollen de var sosialisert inn i» (ibid, 32). Litteratur kan gi informasjon og virke bevisstgjørende. Kvinnekampen brukte litteraturen som middel i kampen (Rottem 1993, 274). Liv Køltzows roman *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972) er en bok som stiller spørsmål om kvinneverollen. Den tematiserer hverdagen til kvinner under kampen for anerkjennelse og like rettigheter, både fra samfunnet og fra mennene i hjemmet.

I romanen møter leseren venninnene Bjørg og Unni som er destruktivt selvkritiske, og som ikke tør å ta plass. De lider under de trange kjønnsnormene. Karakterene reflekterer over mangelen på rett til arbeid og vanskeligheter med barnehageplass. Mangel på anerkjennelse fra samfunnet og mennene deres er temaer det også tenkes på. I romanen går Bjørg og Unni fra å være redde og passive, til å bli mer bevisste og aktive i sine egne liv. Jeg er interessert i å analysere hvordan selvkritikken henger sammen med kjønn og samfunn. Derfor vil jeg i denne oppgaven undersøke selvkritikkens funksjon i *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* i et litteratursosiologisk perspektiv og koble dette opp mot aktivisme. Temaets litterære fremstilling vil avslutningsvis få fokus.

Selvkritikk er ifølge psykologene Aksel Sindig og Sigrid Skeide nært forbundet med skam og kan bli sett på som skammens ansikt. Skam er opplevelsen av å ikke være god nok, og selvkritikken blir selve måten jeget snakker til seg selv på når det opplever skam (Sindig og Skeide 2022). Litteratur kan virke inn på samfunnet, og være opinionsdannende og skildre virkeligheter (Svedjedal 1997). Hvordan boken har vært en gjenstand som har blitt brukt, som er skapt av samfunnet og som preger det er en grunntanke for analysen. Ved å se på bokens

skildring av kvinners virkelighet ser jeg også på skildringer av samfunn og samtidsaktuelle problemer.

Björg og Unni bor i blokk i et arbeiderstrøk i Oslo. Perspektivet i romanen veksler mellom Björg og Unni, fortalt gjennom intern fokalisering 3. person med en tidvis fremtredende, mer allvitende fortellerstemme. Fortelleren veksler dermed mellom ekstern og intern fokalisering. Björg er gift med Arnfinn og har to små barn. Hun er hjemmeværende husmor. Unni er samboer med Ivar, og har datteren Kristin som hun er alenemor for. Det kommer ikke tydelig frem om Ivar er faren. Unni arbeider deltid som sekretær på et hudlegekontor. Felles for begge kvinnene er at de er utilfredse med sin tilværelse, og de er redde for å ta plass. Romanens handling går over tre dager om høsten. Björg er fanget som husmor, og Unni er fanget i kampen om å få arbeide. Når datteren til Unni, Kristin, står i fare for å miste barnehageplassen sin, skaper det sterke emosjoner hos Unni. Unni og Björg vurderer å delta på et møte i borettslaget der de skal stemme om gjennomføringen av en aksjon mot en ulovlig bygging av en vei. Byggingen ødelegger i tillegg barns lekemuligheter.

Leseren følger kvinnene gjennom frustrasjon og selvkritikk, og i møte med samfunn og partnere som ikke anerkjenner eller forstår de. Den tredje dagen deltar de på aksjonsmøtet. Björg som aldri har vært på slike møter siden hun alltid passer barn, drar. Samtidig vedkjenner hun seg sin rolle som husmor og ser realiteten i øynene. Unni som er redd for å snakke, taler på møtet. De går fra å være totalt passive, til å bli aktive i sitt eget liv i løpet av romanen. Boken skildrer drabantbymiljøet og arbeiderklasse. Kvinners mangel på frihet i livet, og intellektuell frihet skildres. Boken preges av tankestrømmer og en veksling av metaforrikt og symboltungt språk, med klare realistiske beskrivelser.

Liv Køltzow debuterte med novellesamlingen *Øyet i treet* (1970). To år senere ble hennes andre bok, romanen *Hvem bestemmer over Björg og Unni?* (1972) utgitt. Den skilte seg ut som mer samfunnskritisk enn debuten. *Hvem bestemmer over Björg og Unni?* er en bok som har blitt solgt og lest mye. Boken er blitt trykket i fem opplag. Antall opplag tyder på en vedvarende interesse, men spesielt tung er interessen i årene rett etter utgivelse da den blir trykket i nye opplag i 73, 74 og 79. Køltzow har skrevet ni skjønnlitterære verk og en rekke sakprosaer, derav essays og biografien *Den unge Amalie Skram* (1992). Køltzow var en del av den kjente Profil-kretsen ved Universitetet i Oslo. I 2015 ga hun ut *Melding til alle reisende*, og i 2021 utkom hennes *Dagbøker i utvalg* som hun vant Kritikerprisen for. Da hun vant Brageprisens hederspris for sitt forfatterskap høsten 2021 lød juryens begrunnelse som følger: «[Køltzow] karakteriseres som viljesterk og egenrådige, har i bok etter bok utvist stor språklig bevissthet og psykologisk innsikt. Forfatterskapet representerer særegne bidrag til

norsk litteratur, og har en åpenbar plass i norsk litteraturhistorie [...].¹ Køltzow trekkes frem av professor i nordisk litteratur Per Thomas Andersen for sitt musikalske språk og omtales som «en av våre fremste prosaister» (2012, 519). Verkene hennes bærer preg av en langsom stil, og Andersen skriver: «Noe av hemmeligheten i hennes kunst er den litterære tempobeherskelsen, [...] evnen til å fortelle en historie så langsomt at den faktisk likner på de lange bevegelsene som knapt kan merkes i et liv fordi de skjer over så store strekk av tid» (ibid).

Resepsjon

Da *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* kom ut høsten 1972 ble den anmeldt i flere aviser, både i tiden etter utgivelse og i året etter. Romanen fikk stort sett gode kritikker. Flesteparten er positive. Noen av de positive har noen innvendinger, men de rent negative anmeldelsene er i mindretall. De fleste anmelderne er enige i at boken fokuserer på viktige samfunnsaktuelle temaer. Jeg skal nå fokusere på hovedtrekk i resepsjonen. De tre hovedtrekkene er: 1) Hvorvidt bokens politiske premiss er troverdig, 2) bokens litterære kvalitet og fremstilling, og 3) bokens nytteaspekt.

Det første trekket, hvorvidt bokens politiske premiss er troverdig, omtales av alle anmelderne. Eilif Armand, Helga Sween, Willy Dahl, Eiliv Eide og Rolf Langstrøm skriver positivt om bokens frigjøringsprosjekt og realisme. Armand omtaler bokens tematisering av arbeid og sier at boken er «fylt av viktig stoff om en ikke uvesentlig del av dagens norske virkelighet: kvinnes. Såvel de som jobber hjemme som de som jobber ute» (1973, 14). Dahl skriver at gjennom boken «får Liv Køltzow sagt utrolig mye om en Oslo-hverdag som tusener vil kjenne seg igjen» (1972, 9). Han leser inn en kritikk av kjøpssamfunnet, og mener i tillegg at boken forteller om kvinners stilling i et mannssamfunn. Sween skriver at veien til likestilling er staket opp på en hverdags-realistisk måte (1973, 6). Eide skriver «Liv Køltzows fremstilling er verken forslitt eller banal. Bedre enn de fleste har hun levd seg inn i sine kvinnelige hovedpersoners sinn, og gjengitt deres situasjon slik de selv opplever den» (1972, 4). Ødegaard skriver at boken «rører ved mange funn» (1972). Langstrøm er entusiastisk til fremstillingen av frigjøringsprosjektet og kommenterer at kvinnene i romanen «endelig» tar kampen og selv innser at de kan gjøre noe politisk. Han trekker frem at boken er en beskrivelse av gryende bevisstgjøring og en påfølgende aksjon (1972). Jorunn Aanderaa

¹ «Brages hederspris tildeles en person eller institusjon som i kraft av sin gjerning som forfatter, oversetter eller i en annen rolle har bidratt til å øke utbredelsen av eller forståelsen for litteratur, eller til å høyne kvaliteten på norsk skriftkultur» (Kulturplot 2021).

publiserer en kronikk om boken, noe som skiller bidraget hennes ut fra de andre på grunn av sjanger. Det tyder på engasjement. Hun berømmer Køltzows skildring av hvordan kvinner ikke føler seg sett av menn, og sier at Køltzow er «overbevisende i sine krav for frigjøring» (1972, 3). Hun synes det er viktig at bokens kvinnelige karakterer ser at handling nytter.

Marie Berg og Kjell Erhad er negative til bokens politiske premiss. Berg sammenligner boken med et debattinnlegg. Hun har en negativ politisk røst, og er grunnleggende uenig i bokens premiss: Hun mener den blir dårlig fordi boken er feil. Kvinner frigjør seg ifølge henne ikke med ønsket om likhet, de ødelegger seg. Hun påpeker likevel hvordan hun tror at bokens fremstilling av familieliv er reell. Hun er bare ikke enig i dens frigjørende prosjekt (1973, 4). Erhad er uenig i bokens frigjøringsprosjekt: «Man tviler dessverre svært på om bokens unge kvinner som aksjonerer i siste kapittel mot en veiplan som vil føre trafikken gjennom et boligstrøk i Oslo, legger så mange alner til sin vekst at de er med ett frigjorte og at livet plutselig har blitt fullverdig» (1972, 6). Bevisstgjøringen henger sammen med karakterers innstilling ifølge Erhad, og burde kommet før i romanen. Bokens tematisering av mannens frihet reagerer han også sterkt på fordi han mener det ikke er realiteten. Han påpeker også at han ikke er enig i bokens samfunnskritikk: «Man kan ikke automatisk gi samfunnet skylden for at den del kvinner mangler tiltak og åndelig nysgjerrighet» (ibid).

Det andre trekket som omtales av anmeldere er bokens litterære kvalitet og litterære fremstilling. Armand skriver at Køltzow beskriver kvinnenens hverdag saklig og nøkternt. (1973, 14). Langstrøm uttaler at «alle de små sikre iagttagelsene fra dagliglivet og hennes språkfølelse gjør boken til oppsiktsvekkende litteratur» (1972). Eiliv Eide synes at boken er for refleksjonspreget (1972, 4). E.W.B² skriver om karakterenes manglende troverdighet. Hun fokuserer på logiske brister og inkonsekvenser i historien, og etterspør mer detaljer om karakterenes oppvekst og bakgrunn. «De henger liksom litt i løse luften, er Ivar Kristins far?» (1972, 7). Estetiske og frigjørende kvaliteter trekkes likevel også frem: «Kjappe, fine riss gir hun av byen og utkantsstrøket» (ibid). Berg opplever karakterene som flate (1973, 3). Iveren fra det første trekket tyder på uenigheter om kvaliteten til karakterene og universet. Noen anmeldere, slik som Ødegård, mener boken har lavere litterære kvalitet negativt enn Køltzows debut (1972, 19). Andre gjør ingen negativ sammenligning opp mot debutboka, og omtaler bokens litterære kvalitet kun positivt. Aanderaa ser litterær kvalitet og nærhet til datidens samfunn i sammenheng: «Liv Køltzow har nå i fullt monn vist at hun er en ekte

² Hun har ikke signert med sitt fulle navn.

forfatterbegavelse med et varmt, åpent og følsomt sinn, og som skarpt og med kritisk blikk setter tingene i relasjon til vår virkelige verden» (1972, 3).

Det tredje trekket er bokens nytteaspekt. Armand omtaler boken som «kanskje en av årets nyttigste» (1972, 14). Det hender også flere ganger at anmelderne har eksplisitte direktiver til lesere og andre instanser. Dahl oppfordrer ukeblader til å publisere boken som føljetongroman slik at dens innhold kan nå flere (1973, 9). Aanderaa ønsker at pengeinstanser skal se til Køltzow: «Jo fortere de rette instanser innser det, også 'pengeinstanser', jo fortere vil hun komme igjen og spre ringvirkninger omkring seg» (1972, 3). Flere anmeldere sier at leserne bør kjøpe boken, og Sween omtaler at kvinner burde lese boken i stedet for kvinneblader: «Om det store flertall av norske kvinner for en gangs skyld kunne få det over seg å bytte sinne respektive dameblad med denne lektyre, ville det utvilsomt hjelpe oss et godt stykke fram» (1973, 6).

Det første trekket i resepsjonen viser at det er overvekt av anmeldere i bokens samtid som følte bokens frigjøringsmatikk traff tiden og skildret en troverdig virkelighet. Kronikken tyder på folkelig engasjement. Det andre trekket dreide seg om litterær kvalitet har vist at boken av mange ble berømmet for litterær kvalitet. Noen anmeldere som roste romanens litterære kvalitet trakk frem at de foretrakk debutboken. Det tredje trekket som omhandler bokens nytteaspekt viser at boken ble sett på som nyttig på grunn av den bevisstgjørende kraften boken har, og hvordan den skildrer viktige temaer på en litterær måte, ifølge flere av anmelderne. Anmelderne følte boken var viktig, de ville skulle nå ut, som direktivene viser.

Hovedvekten av Køltzow-forskningen ble gjort på 70/80 og 90-tallet. Det er skrevet ti masteroppgaver om Liv Køltzows litterære verker, og en doktorgradsavhandling av Unni Langås i 1997 kalt *Forandringens former*. Ingen av masteroppgavene omhandler *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?*, men boken fikk god plass i *Norsk kvinnelitteraturhistorie* (1990). Forfatterskapet ble viet flere sider i litteraturhistoriene til Andersen (2012) og Rottem (1997). *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni* ble dog nevnt svært kort.³

Arbeidet som ble gjort på Køltzow av ulike forfattere i årene etter utgivelse kan bli sett på som en del av «kvinnelitteraturforskningen.»⁴ Et eksempel er Irene Engelstad sitt essay

³ Rottem vier ti sider til Køltzow i sin litteraturhistorie fra 1997, men kun noen få avsnitt til «Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?». Per Thomas Andersen vier kun noen setninger til «Hvem bestemmer over Bjørg og Unni» i sin litteraturhistorie fra 2012, og vier færre sider enn Rottem om forfatterskapet hennes totalt sett. Han vier 3 sider.

⁴ Forskning gjort av kvinner under og i årene etter kvinnekampen der fokuset var på å oppvurdere litteratur skrevet av kvinner. Artikkelen til Engelstad kan bli sett i sammenheng med forskningsretningen. (Rottem 1997, 35, 36).

Kvinnespråk og kvinnelig bevissthet (1981) der hun skriver om flere av Køltzows verker, og vier flere sider til *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* Hun åpner opp seksjonen om *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* med følgende: «I denne romanen legitimerer Liv Køltzow ikke sin skriving ved først og fremst å skrive godt, som i novellesamlingen, men ved å skrive om en sak og belære leseren om denne saken» (ibid, 223). Engelstads artikkel handler om formspråk, tematikk og perspektiv. Boken beskrives som belærende og ekstremt dyktig skrevet, men nesten uten literaritet og spor av tilvirkning. Engelstad trekker frem hvordan boken vil «utrykke noe allment, noe som er felles for kvinner» (1981, 224), og at handlingen er satt til nærmiljøet og boligpolitikk viser et steg mot å bli frigjort og bevisst (ibid, 225).

Engelstad skriver interessant om psykologi og karakterenes oppgaver: «gjøremålene og hendelsene i romanen får betydning fordi de er typiske, alminnelige, ikke ved at de er særegne» (ibid, 224). Perspektivet viser ifølge Engelstad forskjellige problemer. Fortellerperspektivet åpner ikke opp for tilgang til karakterenes indre liv eller fortid, noe som bidrar til en allmenngjørende effekt. «De individualiseres ikke på et psykologisk plan. De er såpass åpent at de kan fylles ut av leseren» (ibid). Jeg er enig i at problemene Bjørg og Unni har er typiske problemer, men jeg er uenig i at karakterene ikke blir gjort til individer, og vil argumentere avslutningsvis i kapittel fem for at leseren får tilgang til karakterenes indre liv nettopp via perspektiv og tankestrømmer. Senere i *Norsk kvinnelitteraturhistorie* gir Janneken Øverland uttrykk for at den innholdsorienterte samtidskritikken ikke la nok vekt på bokens litterære kvaliteter, og dermed overså åpenbart gode språklige og litterære kvaliteter (1990, 206)

Langås sin doktorgradsavhandling tar for seg Liv Køltzow sitt skjønnlitterære forfatterskap fra 1970-1988 (1997). I avhandlingen går hun gjennom tendensene i resepsjonen, men uten å inkludere en god del anmeldelser som jeg nå har dekket flere av⁵. Hun analyserer romanen med hovedvekt på form og forandring. Avhandlingen er delt inn i tre kapitler: «Fra det gamle til det nye» «Sanser og språk» og «Retorikk og politikk». Spesielt fokuset hennes på språk, metaforer og retorikk kommer jeg til å gå i dialog med. Hun foretar også en fortolkning av bokens frigjøringsprosjekt. Spørsmålene i romanen tolker Langås i en retorisk og politisk retning (1997, 111). Jeg er enig i funksjonene til spørsmålene, men mener at det i tillegg gjerne kan studeres nærmere fra en mer psykologisk vinkling.

Norsk kvinnelitteraturhistorie beskriver *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* som var en av de første nyfeministiske romanene av sin sort. Den skiller seg ut fra de mer ensidige

⁵ Noen omtaler utelates i analysen på grunn av omfanget. Se Vedlegg A for den norske avisresepsjonen .

politiske bøkene ved å være dialogisk (1990, 206). Avslutningsvis vil jeg trekke frem nyere resepsjon av klassikeren. I 2015 skriver Cathrine Knudsen i *Morgenbladet* som mener at *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* er boken som på 70-tallet «mest eksplisitt tar opp kvinners stilling i det moderne Norge» Hun fremhever videre bokens miljø og karakterskildringer. Oppglødd håp mener hun står sentralt i romanen (Knudsen 2015). Det er *en* mening om hvordan boken preget tiden. Knudsen viser nyansene i boken. Jeg er enig i at boken ikke er en politisk pamflett, og at den har mange litterære, politiske og emosjonelle kvaliteter. At siste del inneholder oppglødd håp kan jeg være enig i, men jeg vil si at oppglødd frustrasjon, oppglødd sinne, oppglødd selvkritikk og oppglødd skam også er sentrale følelser i romanen. Det vil jeg belyse videre i oppgaven. Resepsjonen går for lite i dybden på tematikken rundt arbeid og hvordan det er knyttet til psykologiske aspekter, kjønn og følelser.

Problemstilling og oppgavens struktur

Min problemstilling er: Hvordan påvirkes Bjørg og Unni i Liv Køltzows *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972) av selvkritikk og hvilke konsekvenser får dette for deres aktivisme? Hvordan kan bokens litterære fremstilling bidra til at bokens frigjøringsmatikk tilgjengeliggjøres for leseren? For å svare på spørsmålene tar jeg i bruk feministisk litteraturteori av Virginia Woolf, Sandra Gilbert og Susan Gubar. Min hypotese for første del av problemstillingen er at selvkritikken hemmer kvinnene, og de må overvinne den. Selvkritikken er til stede i stor grad på grunnlag av kjønn. Hvordan litterære virkemidler og litterær fremstilling er med på å tilgjengeliggjøre kvinnekamp for leseren vil jeg også se på for å undersøke selvkritikken og bokens effekt. Avslutningsvis ser jeg på hvordan den litterære fremstillingen bidrar til tilgjengeliggjøring av bokens frigjøringsmatikk for leseren. Jeg vil også benytte sekundærlitteratur som omhandler selvkritikk, selvfølelse, selvtillit og skam, for å kunne belyse tematiseringer av følelsene.

I neste kapittel vil jeg gjennomgå oppgavens teoretiske grunnlag, som inkluderer teorier om selvkritikk, selvfølelse, litteratursosiologi og feministisk teori. Deretter følger tre analysekapitler: i kapittel tre analyserer jeg hvordan selvkritikk har sammenheng med bokens aktivistiske slutt, og hvordan selvkritikk har sammenheng med kjønn og samfunn. Jeg bruker Gilbert og Gubars teori om engel/monster-dikotomien, og tankegods fra Virginia Woolf om kvinnen og intellektuell frihet. Simone de Beauvoirs fellesskapsfilosofi blir også introdusert. I kapittel fire undersøker jeg sammenheng mellom arbeid og selvkritikk. Jeg studerer Bjørg og Unni sine arbeidssituasjoner og viser hvordan disse henger sammen med selvbilde. I kapittel fem studerer jeg bokens mannlige partnere og deres påvirkning på kvinnenens selvfølelse.

Mennene preges av å være passive partnere som ikke tar en aktiv rolle i deres kvinners frigjøring, spesielt når det går på bekostning av egne goder. I kapittel seks foretar jeg en refleksjon rundt bokens litterære fremstilling. Bokens spørsmål, fokalisering og struktur blir argumentert for at får frem følelser og bokens tematikk til lesere på en effektiv måte. I kapittel syv skriver jeg en avslutning og forklarer konklusjonen på problemstillingen.

Aktualitet og relevans

Oppgaven tar for seg et nyfeministisk verk av stor betydning.⁶ Romanen tar i stor grad opp destruktiv selvkritikk, mangel på anerkjennelse og dets konsekvenser for frihet og det gode liv. Romankarakterene våger å ta et skummelt steg mot endring. Dette aspektet er interessant både litterært og sosiologisk. Den er med på å skape bevissthet rundt en viktig litterær periode som er neglisjert på pensum ved høyere utdanning i dag, og belyser et språklig sterkt forfatterskap.

Prosjektet mitt viser hvilke mekanismer som kan gjøre det vanskelig å våge, og hvordan boken skriver dette frem. Selvkritikk og passivitet på grunn av frykt er sentrale elementer. Mangel på anerkjennelse preger karakterene i boken. Omsorgsarbeidet gikk automatisk til kvinnene. De ble ikke sett hjemme eller i samfunnet. Boken utkom på et punkt med motstridene politiske krefter i tiden. Ettersom jeg med et litteratursosiologisk grunnsyn i oppgaven mener verket kan påvirke samfunnet, og samfunnet verket, er det givende å se på hvordan Bjørg og Unni blir frigjorte, og noen mekanismer som hindrer dem.

I dag er fortsatt mange kvinner redde for å ta ordet. Kvinner kan oppleve hets når de ytrer seg offentlig, og er underrepresentert i lederstillinger. Selvkritikk er en følelse som mange kan kjenne seg igjen i, og boken skildrer det særdeles godt. Som tema er det tematisert i to bøker som utkom i 2022. Psykologene Aksel Inge Sinding og Sigrid M. Skeide ga ut *Selvkritisk – et møte med din indre kritiker* (2022). Psykiater Tormod Huseby ga ut sakprosa-boken *Er du stolt av meg, pappa? om vår evige lengsel etter anerkjennelse* (2022). Selvkritikk er noe begge kjønn kan kjenne seg igjen i. Selvkritikk og mangel på anerkjennelse skaper vanskelige emosjoner. Det igjen kan lede til ulevde liv, depresjon, angst og selvmord. Jeg ser på undertrykkelsens og motets mekanismer, fra en tid som endret kvinner og menns liv i aller høyeste grad.

⁶ På Kvinnehistorie.no trekkes boken frem som en av bok man burde lese fra 1970-tallet (Kilden 2003). I *Kvinnelitteraturhistorie* (1990) betegner de den som en bok som startet en ny retning innenfor kvinnelitteraturen. Derfor anser jeg boken som et verk av stor betydning.

Mye har endret seg, men i dag som i 1972 gjør kvinner nesten dobbelt så mye husarbeid som menn (Bufdir 2020). Kvinner gjør også mest av arbeidet som faller det tredje skiftet, sagt med moderne språk. Det omhandler usynlig omsorgsarbeid herunder planlegging av diverse ting som matvarer, riktige klær til barna, feiringer (Edvardsen 2021). Det er fortsatt forskjeller i lønn, sexisme, og harde reduserende krav som stilles til kvinner om hvordan de bør være, fra forskjellige sider, også fra dem selv. Jeg ønsker å bidra til oppmerksomhet mot et verk som var frigjørende og skildrende rundt kvinners stilling i samfunnet i et skjæringspunkt der idealer om husmødre fortsatt regjerte i ganske stor grad, og kvinner i praksis vanskelig fikk muligheten til å arbeide. Jeg etterstreber å belyse hvordan selvkritikk påvirker kvinnene i romanen, og hvordan dette har sammenheng med kjønn og samfunn. Framskrivningen og utførelsen av bokens temaer blir også vektlagt som bærende for leserens opplevelse av følelsene i romanen, og er noe av det som gjør den særegen.

Oppgavens tema gjør at den plasserer seg mellom flere forskningstradisjoner. Fokus på det emosjonelle i oppgaven kan bli sett i sammenheng ved Andersens sitt bidrag *Fortelling og følelse* (2012), som er inspirert av Patrick Hogans affektive narratologi. Psykologi og følelser i academia får oppmerksomhet med det tverrfaglige prosjektet *LCE – litteratur, kognisjon og emosjon*, der følelser, litteratur og kognisjon er i fokus. Samarbeidet er mellom litteraturvitenskap, nevrovitenskap, psykologi og lingvistik (UiO u.å.). Det har vært fokus på aktivisme i Humanistisk forskning ved Elisabeth Oxfeldt sitt emne om litterær aktivisme (Vår 2021). I 2019 avsluttet hun forskningsprosjektet *ScanGuilt: Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*, som hun ledet. Nå leder hun forskningssatsningen *Minoritetsstemmer i skandinavisk samtidslitteratur* (UiO 2019 og 2022) Disse forskningsbidragene og satsningene viser at forskning som dreier seg om minoriteter, kjønn, følelser og litterær aktivisme er relevant. Oppgaven min befinner seg mellom flere forskningstradisjoner, slik som litteratursosiologi, litterær aktivisme, feministiske studier, emosjonsfokuserede studier, og LCE. Det er aktuelt og relevant med flere forskningsbidrag innenfor nordisk litterær aktivisme med tverrfaglig tematikk.

2. Teori

I dette kapitlet vil jeg presentere det teoretiske rammeverket jeg bruker i analysen. Oppgaven får en litteratursosiologisk vinkling ved at jeg bruker Svedjedals «Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden» (1997). Jeg mener *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* passer inn i Svedjedals kategorier «Samfunnet i litteraturen» og «Litteraturen i samfunnet».

For å kunne skrive om hvordan selvkritikk og kjønn henger sammen bruker jeg Gilbert og Gubars teori om engel/monster-dikotomien fra *The Madwoman in the Attic* (1979). Videre bruker jeg begrepsapparat og tankegods fra Tormod Huseby om anerkjennelse, når jeg skriver om hvordan anerkjennelse spiller inn på manglende selvtillit, og dermed skaper økt selvkritikk. Perspektiv om selvkritikk har jeg hentet fra Sinding og Skeide (2022). Sammenhengen mellom selvkritikk, grubling og selvfølelse blir introdusert kort ved nevroforsker Marte Roa Syvertsen. Virginia Woolf sine teorier om arbeid og kjønn fra *A Room of One's Own* (1929) og *Professions for Women* (1942) kobler jeg opp mot selvkritikken. For å skrive om fellesskap og kjønn bruker jeg Simone de Beauvoir sitt verk *Det annet kjønn* (1949).

Litteratursosiologi

Johan Svedjedals artikkel «*Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden*» fra 1997 er oppgavens litteratursosiologiske teoretiske bakteppe. Svedjedal er en litteraturforsker kjent for sine bidrag om litteratursosiologi. I artikkelen deler han litteratursosiologiens forskningsområder opp i tre felt: litteraturen i samfunnet, samfunnet i litteraturen, og litteratursamfunnet.⁷ Litteratursosiologiens distanserte perspektiv hos Svedjedal stod i kontrast til nærlesningen som regjerte som metodisk tilnærming i tiden artikkelen ble publisert.

I «Samfunnet i litteraturen» er fokuset på hvordan litteraturen skildrer samfunnet. Samfunnet i litteraturen forklares som: hvordan litteraturen avbilder en gjenkjennelig virkelighet, omtolker eller omskaper en ytre virkelighet, hvordan den skaper et bilde av et samfunn. (1997, 72-73). Kjønnstudier og speilingsteorier trekkes frem som eksempel på forskning som hører til under tradisjonen. Litteraturen som skapere av samfunnsmessige identiteter omtales og. Synet på hvilken type virkelighet et litterært verk inneholder varierer

⁷ Litteratursamfunnet omhandler forlagsproduksjon og bokhistorie. Det er ikke oppgavens fokus og blir ikke redegjort for nærmere.

ifølge Svedjedal. Den filosofisk realistiske retningen mener at virkelighet finnes uavhengig av betrakteren. På den andre siden går den ontologiske solipsistiske retningen ut på tanken om at virkeligheten skapes i møte med betrakteren. Felles for retningene er interessen for bildet av samfunnet i skjønnlitteraturen. Forskningen foregår ofte i kjønns-, etnisitet- eller klasseperspektiv, og ofte med fokus på hvordan forfatteren reflekterer samfunnet, og hvordan forfatteren reflekterer om samfunnet.

«Litteraturen i samfunnet» er tekster som handler om «hur skönlitteraturen fungerar som opinionsbildare, som politisk kraft och förmedlare av idéer» (1997, 73). En særskilt interesse rettes mot litterære kampanjer i sosiale spørsmål og gjennomslag hos allmennheten og «beslutstagere». Verket formidler ideer om samfunn gjennom språk. Tankeinnholdet og den litterære fremstillingen av samtidsrelevante tematikker får fokus i oppgaven.

I Svedjedals tradisjon ser jeg på boken som et bilde av et samfunn, gjennom Køltzows skrift. *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* er en skildring som ligger tett opp til tiden den ble skrevet i, noe som trekkes frem av mange anmeldere. Romanen skriver frem sentrale erfaringer som flere kan kjenne seg igjen i. Dermed hører den til «Samfunnet i litteraturen». Oppgaven min anser *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* som et verk som formidler aktivisme og selvstendigjøring. Dermed hører den også til «Litteraturen i samfunnet».

Feministisk litteraturteori

Sandra Gilbert og Susan Gubar er kjente feministiske litteraturvitere fra USA. De utga verket *The Madwoman in the Attic* i 1979. I 2022 kom de ut med boken *Still mad. The Madwoman in the Attic* handler om kvinners frykt for å skrive, men hvordan de har klart det likevel. Boken dreier seg om litteratur skrevet i den viktorianske tidsalder. I oppgaven bruker jeg en teori de har utviklet som de presenterer i kapittel to i boken, som fokuserer på kvinners frykt for å ytre seg. Jeg kaller den for engel/monster-dikotomien, og forklarer videre kort hva den innebærer.

Ifølge Gilbert og Gubar blir kvinner polarisert og redusert til enten monstre eller engler av samfunnet. Idealet om hvordan kvinner bør være skader dem. Frykten for represalier hvis kvinnene ikke oppfører seg som samfunnet ønsker er lammende: «it is debilitating to be any woman in a society where women are warned if they do not behave like angels they must be monsters» (1984, 53). Både fiksjonelle karakterer og den skrivende kvinnen er preget av denne tankegangen pålagt dem av patriarkatet. I realiteten er kvinner ikke enten engler eller monstre, verken i litteraturen eller i virkeligheten. Det er reduserende idealer skapt av samfunnet.

Den skrivende kvinnen er redd for å bli redusert og polarisert, noe som både hemmer

tekstene til kvinner, og er grunnen til at mange kvinner er redde for å skrive i det hele tatt på 1800-tallet. Begrepet om engler stammer fra Virginia Woolf sitt foredrag *Professions for Women* (2008). Foredraget ble publisert i en redigert versjon posthumt i 1942 og handler om idealkvinnen. Idealkvinnen er den stumme og behjelpelige kvinnen som utsletter seg selv på grunn av presset om å være en engel. Ved å se på skriving og snakking som ytringsakter overfører jeg teorien om engel/monster-tankegang over på taleakten og selvtillitsfølelse i romanen. Jeg argumenterer for engel/monster-dikotomien som et skildret element i teksten og som en årsak til karakterenes destruktive selvkritikk.

Mangel på litterært fellesskap og forbilder har vært med på å hindre kvinner i å skrive, ved å også øke frykten for represalier siden kvinner som skrev ble polarisert (Gilbert og Gubar 1984). I *Det annet kjønn* utgitt i 1949 (2000) skriver de Beauvoir om hvordan manglende fellesskap blant kvinner har ført til vansker med å likestille seg. Kvinnene har vært isolert med mannen og familien, på et vis har de vært avskåret fra hverandre og ikke delt en felles kultur eller fellesskap, men vært på siden. De Beauvoir mener fellesskapet mellom kvinner er ikke-eksisterende, og presenterer det som en medvirkende faktor til hvorfor det tok lang tid for kvinner å mobilisere og gjøre opprør mot patriarkatet (2000, 33-50).

Intellektuell frihet er noe som er med på å opprettholde undertrykkende strukturer, og noe som kommer av undertrykkende strukturer. Den intellektuelle friheten henger uløselig sammen med materielle kår. Woolf skriver i langessayet *A Room of One's Own* (1929) om fenomenet, hvordan tankekapasitet og intellektuell frihet ikke er noe som oppstår dersom de materielle forutsetningene ikke er til stede (2015, 111). Jeg binder sammen uttrykket om intellektuell frihet med hvorfor frigjøring er vanskelig for romankarakterene i *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* Jeg argumenterer for at mangel på intellektuell frihet kan hindre eller forsinke frigjøring og gjøre kvinner selvkritiske, og dermed fungere som en mekanisme som vanskeliggjør løsriving fra destruktive mønstre. Det er tett sammenknyttet med muligheter for aktivisme.

Destruktiv selvkritikk og mangel på anerkjennelse

Selvkritikk og anerkjennelse er sosiale følelser og har sammenheng med skam og frykten for skam. Jeg skal nå gjøre rede for sekundærlitteratur tilknyttet disse begrepene siden de er viktige i min analyse og for forståelsen av begrepene i analysen.

Selvkritikken blir selve måten jeget snakker til seg selv på når det opplever skam (Sindig og Skeide 2022, 13). «Selvkritikk og indre kritikere oppstår gjennom opplevelser av å komme til kort i møte med hva vi tror er ønsket, riktig eller verdifullt i vår familie, vårt miljø,

vår kultur og vårt samfunn» (2022, 28). Det finnes positiv, korrigerende og nødvendig selvkritikk. Den destruktive selvkritikken er den som foregår på en ikke-konstruktiv måte. Overdreven selvkritikk og skam er knyttet sammen med psykiske sykdommer som angst, depresjon, relasjonsproblemer og spiseforstyrrelser (2022, 13). Det er destruktiv selvkritikk som vil få hovedfokus i oppgaven min, selv om dens positive funksjon vil trekkes inn avslutningsvis. Det er også den destruktive overdrevne selvkritikken *Selvkritisk* (2022, Sinding og Skeide) i hovedsak tar for seg.

En metafor Sinding og Skeide bruker for å forklare hvordan destruktiv selvkritikk kan forstås er gjennom «Den livredde vaktbikkja». Hunden er redd og gjør det den kan for å beskytte en person fra negative relasjoner (2022, 100-101). Overdreven selvkritikk er når hunden bjeffer for «mye», på grunn av for lite. Hjernen vil beskytte personen ved å være selvkritisk, men kritikeren er for hard og destruktiv. I praksis ødelegger den mer enn den beskytter.

Selvkritikk er en sosialt grunnet følelse, og kan ifølge Sinding og Skeide ta en stemme som kommentator, skremmer, foraktfull mobber, dømmende mentaltrener, alle gjennom indre dialoger (2022, 29). Viktigheten av relasjoner for mennesket trekkes også frem av hjerneforsker Marte Roa Syvertsen. Gode relasjoner er viktig for lykke. Hun mener:

Tendenser til selvkritikk i kombinasjon med grublevaner virker forståelig nok negativt inn på opplevelsen av egen verdi. Evne til selvkritikk hører med i sunn selvfølelse, men blir destruktivt når det går i loop, i form av metakognitive vaner, som grubling og kverning. Eller i form av kollaps i selvmedfølelsen og tap av selvverd, gjennom vedvarende skam. (Syvertsen 2022, 202)

Psykiater Tormod Huseby skriver om mangel på anerkjennelse i *Er du stolt av meg pappa?* (2022). Han vekter spesielt mangel på anerkjennelse fra foreldre når en er barn i boken sin, men går også inn på andre aspekter som er viktig med tanke på anerkjennelse, slik som fra samfunnet, og i relasjoner. Jeg velger å overføre tankegodset Huseby har om konsekvensene av mangel på anerkjennelse fra spesielt foreldre, men også samfunn og relasjoner, til analysen fordi jeg mener mange av de samme følelsene og forholdene er til stede i romanen.

«Mangel på anerkjennelsen det å oppleve seg usynlig og oversett, svekker derfor både selvbilde, mening og livsglede» (2022, 324). Behovet for anerkjennelse er ifølge Huseby elementært for mennesker. Mangel på anerkjennelse og giftig skam mener han er grunnen til flere psykiske plager, slik som angst og depresjon (2022, 11, 55). Huseby stiller seg bak forskningen som mener at anerkjennelse og selvrealisering er viktig selv der trygghet og mat i Maslows behovspyramide ikke er oppfylt. Mat og trygghet tolkes vanligvis som det viktigste

for mennesker, men Huseby sier at behovet for anerkjennelse og selvrealisering er viktig selv der behovet for trygghet og mat ikke er dekket (2022, 13).

Vi styres av behovet for anerkjennelse fra vugge til graven (og faktisk også etter døden: hvordan vil vi bli oppfattet etter livet er over?). Anerkjennelse er dypt knyttet til selvfølelsen vår. Heri ligger en iboende frykt for avvisning og utelukkelse. Hvis vi ikke blir godtatt av flokken vil meningen i livet fort bli ødelagt. For livet er relasjoner. (Huseby 2022, 13)

Anerkjennelse er dermed elementært for menneskers velvære. Et aspekt ved anerkjennelsen som er viktig er fellesskapet. Fellesskapet er viktig for følelsen av anerkjennelse, men også for selvstendigjøring (ibid., 325). Selvstendighet er noe en oppnår når en forstår at jeget er alt man har: «Selvstendigjøringen starter i det øyeblikket vi anerkjenner at vi i bunn og grunn bare har oss selv. Det skjer i moden alder, men sjelden fullt ut. De fleste frykter i varierende grad hva andre måtte mene om dem. Frykten hindrer oss i å bli fullt ut selvstendige vesener» (ibid., 338).

Avslutningsvis viser Huseby til Finn Skårderud som sier at han ikke tror det finnes selvstendige individer, siden alle bryr seg om hva samfunnet mener om dem, og alle trenger mennesker som liker seg (2022, 338). Dette gir et inntrykk av Husebys mening støtter opp under Skårderud sitt poeng om at alle trenger fellesskap og anerkjennelse. En anerkjennende væremåte er «å bli møtt med respekt, likeverd og empati» (2022, 11). Autonomi, det å oppleve seg som hovedpersonen i eget liv, er viktig for en opplevelse av anerkjennende omgivelser. God anerkjennelse gir fundamentet for «trygg selvtillit» som igjen bedre rustet mennesket til å tåle motstand, kritikk og korrigeringer i løpet av livet (Huseby 2022, 298).

Hvordan man kan forholde seg til selvkritikk og mangel på anerkjennelse er viktige sider ved tematikkene, og viktige sider i analysen min siden det hjelper meg å undersøke de aktivistiske aspektene ved romanen. Både Huseby og Sinding og Skeide trekker frem sårbarhet, selvmedfølelse og det å våge som viktige steg for å leve bedre liv. Et steg mot bedre anerkjennelse er å la seg bli sett, forsøke å kjempe mot forventningene og frykten man har. (Huseby kap. 7, Sinding og Skeide kap. 5, 6, 7).

3. Selvkritikk, ytring og aktivisme

I *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* går karakterene Bjørg og Unni fra å være passive og misfornøyde, til å bli handlende individer – og dermed også mer håpefulle. Mot slutten av romanen er romanens klimaks: aksjonsmøtet i borettslaget. Det å gå på møtet er en frihetsakt i seg selv, siden de begge må skaffe barnevakt og rettferdiggjøre at de skal gå på møtet. På møtet blir Unni konfrontert med sin egen passivitet og frykt for å tale eller å ta plass. Den dårlige selvtilliten kommer eksplisitt til uttrykk.

På møtet er det kun menn som taler, og noen få eldre kvinner, og Unni reflekterer over stillheten i rommet.

Likevel sitter det mange tilbake som ennå ikke har sagt noe. Hun kan ikke se utenpå dem hva de mener. Hun tenker, drømmende, tenk om det finnes noe annet bak tausheten deres. Hun tenker: Hvorfor sier du ikke noe sjøl. Kanskje du tror de kan se på deg, at du er for aksjonen?
Hvorfor tør hun ikke ta knekken på det bekymrete tonefallet, på fiendtligheten overfor dem som vil gjøre noe? (95)⁹

Unnis indre stemme er granskende med kommentarer som «Hvorfor sier du ikke noe sjøl. Kanskje du tror de kan se på deg, at du er for aksjonen?» (ibid). Hun er både irritert over mangelen på engasjement og på sin egen stillhet. Kritikken går innover, men også utover, og den er hemmende. Ved å betrakte de stille menneskene i salen, spesielt kvinnene som Unni forestiller seg at tenker på husarbeid, blir det synlig for henne at hun også er en av dem. Ved refleksjonene intensiveres selvkritikken. Det blir tydelig hvordan frykten hemmer henne i en situasjon hun kunne ha talt.

Et sentralt tema i romanen kommer til uttrykk ved stillheten: forskjellen på teori og praksis. Selv om kvinnene har lov til å tale på møtet, betyr det ikke at det er enkelt for dem, eller at de klarer det. I en videreføring av det kommer det til uttrykk at de mangler en reell ytringsfrihet i praksis selv om de har det i teorien. I romanen blir kvinners dårlige selvtillit og frykt for å ta plass synlig. Jeg argumenterer ved denne oppgaven om at kvinners dårlige selvtillit handler om kjønn og samfunn. Unni snakker ikke og er fiendtlig mot de som gjør det, slik det forekommer i det følgende sitatet:

⁹ Der jeg i oppgaven kun referer med sidetall er alle referansene hentet fra *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972).

Unni tør ikke si noe. Hun setter seg fast: Pikestemmen hennes som ville låte tynn, hvem skulle hun se på, fru Martinsen, gulvet, taket eller nakkehåret på damen ved siden av henne? Ansiktsfargen ville være rød som vanlig, og om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge alt sammen. Er der bare for å følge med i hva de andre gjør. Hvem har snakket hittil? Seks menn og to eldre husmødre. Er det så vanskelig å være ung kvinne og skulle ta ordet? (96)

Frykten for hvordan det feminine mottas i rommet setter Unni fast, både ved tanken på lyden, og dermed også ved hennes kvinnelighet i seg selv. Frykten for å si noe dumt fremstår ødeleggende og forferdelig for Unni «om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge alt sammen» (96). Utsagnene er noe Unni forteller seg selv, før hun deretter hurtig skifter tankegang over i at hun bare er der for å følge med. Samtidig går tankestrømmen videre til taleakten og at hun ikke klarer å snakke, hun tenker videre «Hvem har snakket hittil? Seks menn og to eldre husmødre. Er det så vanskelig å være ung kvinne og skulle ta ordet?» (96).

Hun svarer ikke på spørsmålene som skrives frem, men lar de henge. Dette viser et aspekt av tankestrømmen og usikkerheten til Unni, hvordan den ikke er resonnerende og konkluderende, mange tanker blir hengende før nye tanker kommer. Det fremstår dermed enda mer usikkert og kaotisk. Samtidig kan man tolke at mange av svarene er implisitte, som ved «Er det så vanskelig å være ung kvinne og skulle ta ordet?» (96). Svaret er ja, for den allerede skildrede stillheten tyder på det. At spørsmålene er skrevet frem lar både Unni og leseren reflektere.

Taleakten, en frihetsakt

Selvkritikken til kvinnene og frykten for å ta plass kan i lys av feministisk teori sies å handle om kjønn og samfunn. I *The Madwoman in the Attic* skriver Gilbert og Gubar: «it is debilitating to be *any* woman in a society where women are warned if they do not behave like angels they must be monsters» (1984, 53). I frykten for å tale ser vi at Unni på en side trakter mot å bøye seg, være behjelpelig og følge normen.

Både fiksjonelle karakterer og den skrivende kvinnen er preget av denne tankegangen pålagt dem av patriarkatet. Den skrivende kvinnen er redd for å bli redusert og polarisert, noe som både hemmer tekstene til kvinner, og er grunnen til at mange kvinner er redde for å skrive i det hele tatt på 1800-tallet. Ved å se på skrivning og snakking som ytringsakter overfører jeg teorien over på taleakten og selvtillit. Den samme frykten for polarisering, som hindrer kvinner i å skrive er etter min mening det samme som hindrer Unni og Bjørg i å tale, og å befri seg gjennom romanen, før slutten og frem mot møtet. «Unni tør ikke si noe. Hun

setter seg fast: Pikestemmen hennes som ville låte tynn» (96) viser en selvkritikk og frykt som grunnes i kjønn og selvoppfattelse.

I forlengelse av engel/monster-dikotomien er Unni på aksjonsmøtet redd for å bli redusert. Dette kommer til syne i utdraget fra aksjonsmøtet, men også gjennom hele romanen før møtet. Tanken om hvordan Unni bør være er skapt av samfunnet. Frykten og den lave selvfølelsen kan sees i sammenheng med mangelen på anerkjennelse for arbeidet i hjemmet og i samfunnet som kvinnen gjør, og mangel på tilgang til arbeid og anerkjennelse. Kvinnene blir ikke anerkjent for arbeidet de gjør som mødre eller husarbeidene, de opplever det som vanskelig å ta plass. De opplever at de ikke blir satt pris på. Hvordan skal Unni og de andre kvinnene tro at tankene de bærer på er noe verdt? Dette ser vi kulminere i setningene «om hun sa noe dumt, kunne hun ødelegge alt sammen. Er der bare for å følge med i hva de andre gjør» (96). En følelse av å ikke burde, ikke kunne, og ikke ha rett til å tale på grunnlag av ferdigheter og kjønn kommer frem.

Selvutvikling, fellesskap og å tørre å tale

Unni fremstår som irritert, men stille, hun brenner inne med spørsmålene. Hun dagdrømmer seg bort fra situasjonen, men når en ung kvinne reiser seg opp og taler mot aksjonen som Unni er for, endrer noe seg inni Unni. Hun kjenner seg igjen i henne (96). Når en kvinne som er mot aksjonen taler, øker trangen til å si ifra. Unni tenker «Jeg må si det, jeg må si det, dette er jo viktig. De setter saken på hodet, og ingen har sagt det til dem, jeg sier det. Hun rekker opp hånden» (98). Følelsen av nødvendighet preger tankestrømmen, hun kan ikke si det, hun *må*. Hun lar følelsen prege henne og rekker opp hånden. Ved håndsopprekningen blir hun handlekraftig. Hun reiser seg opp, hører stemmen sin komme tilbake fra veggene. Hun forteller at hun mener at det fornuftige å gjøre er å beskytte barna, noe som gjøres ved å ikke la veien bli ulovlig bygd, i et motsvar til den andre kvinnen. Hun sier «Jeg er enig i aksjonen. Kan vi ikke ta den avstemningen nå?». Innlegget avsluttes med det retorisk sterke handlekraftige «kan vi ikke ta den avstemningen nå?» (98).

Gilbert og Gubar skriver om hvordan mangel på forbilder har hindret kvinner fra å skrive, fordi de ikke har hatt noen som er anerkjent å se opp til (1984, 47). Den unge kvinnen som snakker før Unni kan representere et forbilde, en ung vanlig kvinne som blir mottatt i forsamlingen og som taler. Dette kan føre til at Unni tør å tale. Å høre en mening hun er uenig i som hun gjør kan også medvirke til taleakten. Sporenstreks etter taleakten rammes Unni av selvkritikk «Har hun gjort noe dumt» (98), den negative tankestrømmen innhenter henne. Kvinnen ved siden av henne tenner sigaretten hennes, og Unni tenker bebreidende «Det har

visst vært sagt før likevel, hvorfor gjorde hun det?» (98). Men selv om innholdet ikke er nytt er taleakten ny, og det er endrende for Unni, noe de følgende setningene viser. «Men etterpå [...] stoler hun på at det var bra» (98-99). Tiden gikk, taleakten hadde hendt og ingen katastrofe hendte. Dermed lærer jeget at noe ikke er farlig, og det kan i moderne forstand bli sett på som en eksponeringsøvelse som virker selvutviklende for Unni på den nye veien mot å leve som et friere individ.

Følelsen av å ha klart det umulige, å tale som kvinne, er med på å bygge opp Unnis selvtillit. Det er rensende, katarsislignende.

Hun lar overraskelsen rase rundt i hodet på seg, lar en varm bølge av alminnelig glede over seg selv skylle gjennom kroppen. Hun synes likheten mellom det de tar fatt på nå og den måten hun griper an sin egen sak med Kristin og barnehageplassen på, bekrefter at det bare er en vei å gå for å få ting gjort. Dette kjenner hun igjen: Blokk og blyant, nevne alle vanskene, overvinn dem, skritt for skritt: [...] (99)

Ved at Unni trekker linjer fra taleakten til barnehageproblematikk og i videre forstand spørsmål om rettigheter gjør hun taleakten til en nødvendighet, noe hun må bruke.

Snakkingen på møtet endrer Unni. Aksjonen vedtas, og dagen etter står hun på plassen med andre demonstranter. Hun er fortsatt redd. «Hun nøler i nærheten av noen som bor i oppgangen hennes, går bort til dem og føler seg litt dum når hun spør hvordan det er gått, men glemmer det igjen straks de begynner å fortelle» (104-105). Når noen begynner å snakke og forteller om en arbeider som er skeptisk mot aksjonen taler Unni mot igjen. Det ligner reaksjonen hennes på møtet, at det er enklere når noen er meget uenig med henne. Men tidligere i romanen har det hendt uten at hun har turt å tale, dermed blir taleakten spesielt karakterutviklende. Hun taler imot: «Unni rynker pannen og sier: 'Jøss, hvis det var sånn, kunne jo folk aldri tenke på å gjøre motstand mot noe som helst.' Det er de fleste enige i, noen er mer i tvil» (105). Hun sier i fra, og krever plass. Krever at den lille motstanden skal ha noe å si. Tankegangen om at det lille teller ser man ved «problem for problem»-tankegangen. Den kommer også igjen ved en mursteinsmetafor som avslutter delen om Unni på aksjon.

Ivar spør hvordan det kommer til å gå. Hun vet ikke. Har ikke så mye å si. Tror det går bra. Kysser Ivar i stedet for å snakke og tar Kristin i hånden nedover trappene. Tenker på trygghet. På å mure opp noe med murerskje, sement og store, støe steiner. På kraftige, glattskurte granittpanner og sjø som slår tungt imot. På å kunne stå imot en støyt, på å bygge opp noe. På motstand. (105-106)

Mursteinen kan representere hvordan små endringer ender opp med å ha stor betydning. Både hvordan aksjon bygger opp selvfølelse hos Unni, men også hvordan det påvirker i

samfunnssammenheng. Det kan også være et bilde på rettigheter med tanke på feminisme, hvordan hun som gjør endring er med å påvirke kulturen, gjøre så noe skal stå støtt. Rettighetene, kravene. Det er et bilde på aktivisme, gjennomslag og håp. Et annet aspekt ved mursteinen er at det er flere brikker, og man murer murstein sjeldent alene. Ved videreføringen av den metaforen kommer fokuset på hvor viktig fellesskap er for endring. Individet i fellesskapet sees ved at hver murstein er viktig, og sammen blir det noe støtt.

Å drepe engelen i huset

For å kunne føle seg fri, skrive og igjen ytre seg måtte kvinnene gjøre seg fri fra engleidealet. Hun må kjempe mot dikotomien (Gilbert og Gubar 1984, 17). «Before we women can write, declared Virginia Woolf, we must ‘kill’ the ‘angel in the house.’ In other words, women must kill the aesthetic ideal through which they themselves have been ‘killed’ into art» (ibid).

Engelen, skriver Woolf i essayet, er kjennetegnet av renhet.

She was intensely sympathetic. She was immensely charming. She was utterly unselfish. She excelled in the difficult arts of family life. She sacrificed herself daily. [...] And when I came to write I encountered her with the very first words. The shadow of her wings fell on my page; I heard the rustling of her skirts in the room. (Woolf, *Professions for women*, 2008, 141)

Engelen er alltid empatisk og ren og pen. Engelen viser seg med en gang Woolf forsøker å skrive (ibid). Den fysiske tilstedeværelsen til engelen som skildres i sitatet gjør at engelen kan tolkes som idealet kvinnen opplever at mannen har presset ned over henne, som gjør det umulig for henne å ikke frykte polarisering. Engelen som hindrer Woolf i å skrive kan bli sett på som et bilde av selvkritikk, en engel på skulderen som beordrer deg, noe du må velge å ikke høre på. Kvinnen må «drepe» den. Den indre stemmen er den vi hører hos Unni og Bjørg, den beordrende polariserende stemmen. Uten å drepe engelen blir kvinnen passiv og dreper i grunnen seg selv (Woolf 2008, Gilbert Gubar 1984). Kvinnen kan drepe engelen, hun skal være seg selv, men også det er vanskelig fordi en kvinne har vært påvirket i stor grad. Den indre ødeleggende polariserende stemmen kommer til syne og utfordres i dette verket.

Bjørg og fellesskapet – eller mangelen på det, «Husmorens flukt»

Bjørg er husmor og har et komplisert forhold til det. Hun føler seg lurt gjennom romanen, fordi husmordreømmen ikke var noen drøm. Etter aksjonsmøtet foretar hun noen refleksjoner rundt fellesskapet. Hun er ute på plassen der menneskene demonstrerer, og tenker på fellesskapet som inntretr på grunn av demonstrasjonen. Kvinnene bytter på å passe på barn,

kjøre til butikken, de avlaster hverandre. Samme avlasting forestiller hun seg at kunne blitt overført til hverdagen: «En gang må vi begynne å avlaste hverandre for alvor. Alle som er her vet hvilken påkjenning det er å gå hjemme hver for seg, å ha ansvaret for alt sammen alene, hele tida, utvannet, kjedelig og langtrukket» (107-108). Tankestrømmen viser hvor sliten husmoren føler seg og hvor mye arbeid som faller på henne. Med problemene kommer en fellesskapstanke frem hos Bjørg: «De holder i alle fall sammen nå, fredelig, det er første gang de har forstått å utnytte fordelene ved å ha samme problemer» (108). Bjørg liker ikke tanken på å være husmor, og hun er desillusjonert. Likevel, imens hun sitter på plenen innser hun at hun er det.

Bjørg må motstrebende gå med på at hun er en av hundre husmødre her, at det er husmødre de er, alt er lagt opp til at det er det de skal være. Hun har mye felles med dem. De er helt forskjellige, men nå står de i samme situasjon. Hun forestiller seg at alle sammen flyktet på en gang og ble til en hel masse andre mennesker, mens ingen husmødre var tilbake. Hun er ikke så opptatt av hva slags fluktmuligheter de måtte ha, ennå, som hun er av det at hun kan føle samhold med alle disse kroppene, hun som så lenge har vært avhengig av det tenåringsvakkre for å vite at hun var til. Alle kroppene her gjør hver dag mye husarbeid. De er noen snille kvekere, tenker hun, fy, søren, så fredelige de er. (108-109)

At Bjørg forestiller seg husmorens flukt synliggjør det usynlige arbeidet husmødrene gjør. Uten husmødrene hadde samfunnet sett arbeidet de gjør som viktig. Med mangel på barnehageplasser ville de gjenværende uten husmoren få et stort problem. I dette utdraget kommer de potensielle mulighetene til syne, det mulige fellesskapet. Arbeidet binder sammen kroppene, og jeg tolker at det er en mulighet for mobilisering. Tankerekken planter et frø i Bjørg og stiller et spørsmål til leseren: Hvorfor skjer det ikke en endring? Hvor er fellesskapet mellom kvinnene? De Beauvoir omtaler fellesskap blant kvinner som ikke-eksisterende, og som av årsakene til at det tok lang tid for kvinner å mobilisere seg og gjøre opprør mot patriarkatet (2000, 33-50). Selv om romanen skildrer 1970-tallets Norge, der kvinner har stemmerett og i teorien er frie, kan utdraget på plenen synliggjøre en mangel på fellesskap blant husmødre som i praksis undertrykker dem: «det er husmødre de er, alt er lagt opp til at det er det de skal være» (108) viser tankene samfunnet har pålagt husmødrene.

Romanen avsluttes noen sider senere, etter nyheter om en mulig seier i aksjonen. Bjørg går opp til mannen og er endret. Hun reflekter over de siste dagene. Tanker tar plass i henne.

Disse to dagene har vært lange, så lange som de første dagene på et nytt sted. Slik som det kjennes når stedet man reiste fra glir lenger og lenger vekk, blir disig, lavt, blått. Mens det nye stedet man kommer fram til, tar opp større og større plass, vokser utover mot kantene av bevisstheten, blir skarpt i konturene, nært, til å ta på; og man merker, ikke uten motvilje, at det allerede holder på å bli viktigere enn det gamle var. (112)

Slutten kan leses som tanken om frihet. En ny bevissthet kommer til uttrykk. Et krav om endring og et drap på engelen og monsteret kan leses inn i den tvingende tonen i sitatet, nye holdninger tar plass. Frigjøring blir synlig som en nødvendighet. Samtidig kommer vanskelighetene ved endring frem. Kvinnene har ikke noe godt fungerende fellesskap i praksis, og gjør husarbeid som ikke blir verdsatt som arbeid.

Ved å gå på møtet, og stå imot frykten til å tale, og ved å bli aktivister dreper Bjørg og Unni engelen i huset på slutten av romanen. Det er så enkelt og så vanskelig, som at de gjør det. De våger, men ikke før på slutten av romanen og etter lang tid med frustrasjon og selvkritikk. Tidligere kan en modningsfase bli sett ved at begge kvinnene er misfornøyde med hvordan de blir behandlet og hvordan situasjonene deres er både hjemme og i samfunnet. Endringen kommer ikke gradvis og stigende for Unni. Det skapes et trykk av selvkritikk, frustrasjon, frykt og sinne ved flere hendelser tidligere i romanen som leder til den aktive deltagelsen til Unni på møtet.

Budskapet om aktivitet i eget liv som kvinne kommer til uttrykk ved en eldre husmor rett før aksjonsmøtet skal starte:

Husk på det dere som er unge ennå, hvis det er noe dere vil, så skal dere slå dere sammen og få gjennomført det. Vi var så forsiktige da vi var tjue. Nå begynner folk å forstå at de har mindre og mindre å tape på å ta skjeen i sin egen hånd. Det synes jeg er flott. Jo mindre forsiktig jeg blir selv, jo finere synes jeg det er å leve (90-91).

Fellesskapets kraft kommer til syne med at kvinnene må slå seg sammen. Personlig handling er elementært, men noe av det som påvirker livslysten er å stå imot frykten. Hvis noen direkte eller indirekte blir fortalt at de er dumme, klønete, rare, eller andre negative ting blir det en del av forståelsen deres av dem selv, og også en del av deres selvkritikk (Sinding og Skeide, 74). Hvis de opplever aksept og å bli godtatt av andre som den de er, selv med feil, kan en leve fint med seg selv. Opplever et menneske ikke dette oppstår et problem, og selvkritikken kan forekomme (ibid., 74-75). Likevel bør mennesker forsøke å være seg selv, og forsøke å realisere seg selv (Huseby 2022). Avslutningen på romanen viser dette.

Slutten, at de drar på møtet og at Unni tør å tale er det som gjør romanen håpefull og bevisstgjørende for leseren. Hadde den avsluttet med at de ikke gikk på møtet hadde den fortsatt vært bevisstgjørende for kvinners situasjon i samfunnet, men ikke like håpefull og aktiviserende. Fellesskapstematikken som går gjennom romanen knyttet sammen med følelsen som skrives frem, selvkritikken, at de føler seg lite verdt og er styrt av engel-tankegangen er viktig for at slutten får kraften den får, med murermetaforen og endret tankegang. Romanen viser hvordan fellesskap mangler, hvordan husarbeid ikke er verdsatt og hvordan å arbeide utenfor hjemmet er vanskelig for kvinnen selv om det er mulig i teorien. Mangelen på praktisk fellesskap mellom kvinner hindrer husmødrene i å ha tid alene, siden de alltid må være med barn og ha huslige oppgaver. Barnehagen er en lukket institusjon som er ustabil og ikke tilrettelagt for et arbeidende likestilt samfunn. I realiteten gjør romanen det klart at mangelen på frihet for kvinner er stor, og at friheten og selvfølelsen som kreves for frigjøring er utilgjengelig på grunn av isolasjon og selvkritikk.

Selvkritikk og frustrasjon driver tankestrømmene og kvinnene i romanen inntil slutten. Hvordan det kommer til uttrykk og har sammenheng skal jeg vise nå. Selv om selve ytringsakten er elementær for frihetsfølelsen til romanen får den tyngde ved det selvkritiske presset av handlingen og utskrivningen av historien i romanen. Før slutten er selvkritikk og mangel på frihet følelser som er sterkt til stede, og som spiller en stor rolle i å gjøre slutten til en aktivistisk slutt. For å beskrive personlig endring må personlige vanskeligheter skrives frem. Uten det negative fremstår det enkle enkelt. Det handler om kroppenes økonomi og tillegging av verdi for oppgavene de gjør, og mangelen på reelle muligheter.

4. Arbeid og selvkritikk

I 1970 hadde kun 43 prosent av kvinner mellom 20-54 år betalt arbeid. Etter 70-tallets kvinnekamp har tallet steget til 73 prosent (Kilden 2019). Kvinnekampen kommer til uttrykk hos Bjørg og Unni. «De er jo ofre for akkurat det samme. Alle må slåss for retten sin til arbeid, for nesten ingen av dem har den i praksis» sier Unni om kvinner i samtale med Ivar (62). I romanen blir ulike typer arbeid tillagt ulik verdi. Muligheten til arbeid, og arbeidets verdi henger tett sammen med frihet og selvfølelse. Både arbeid som deltidsarbeidende ved Unni og arbeid som husmor ved Bjørg fremstilles som mareritt i forkledning. Unni opplever at hun må kjempe for å arbeide, og at «Alle må slåss for retten sin til arbeid» (ibid). Bjørg opplever å være en desillusjonert husmor: «[...] folk presser på kvinner som ikke er i arbeid: At de skulle være privilegert, samtidig som de lever i fengsel» (36).

Bjørg, Unni og kvinner flest er ufrie. I romanen vises et gap mellom teori og praksis siden det ikke er reelle muligheter til å kunne arbeide i praksis, eller å være fornøyd med å være husmor. Mangelen på reelle muligheter til å velge å arbeide viser et bilde på hvordan kvinners reelle muligheter og følelser i en frigjøringsstid ikke samsvarer med mulighetene man i teorien hadde. Et budskap i romanen er at arbeid kan virke fint og fritt på et teoretisk plan, men i praksis er det vanskelig å få det til å gå rundt hvis man er kvinne. Frustrasjonen over dette kommer til uttrykk hos Unni på arbeidsplassen hennes.

Nytteverdi, selvkritikk og intellektuell frihet

Arbeidet som kontorarbeider på et legekantor er viktig for Unni, det er det som holder henne «gående» og «ovenpå» (47). På arbeidsplassen lammes Unni av frykt og selvkritikk. Hun vil si i fra om dårlig luft i gangene til pasientene, men tør ikke. «Hun har hatt god lyst til å si noe. Men hun gjør det ikke. Hun er full av frykt for å sprekke, rase, eksplodere, hvis hun først kommer i gang med å si noe» (51). Selvkritikken hemmer henne. Frykten for å fremstå som dum holder henne tilbake. Frykten for å være et monster hvis hun først begynner å snakke virker å ta overhånd. Derfor blir hun stille, og er en engel. Woolf sier at anonymitet har vært en verdsatt egenskap hos kvinner: «Anonymity runs in their blood. The desire to be veiled still possesses them» (Woolf 2015, 38). Det verdsettes av menn som selv gjerne tar plass, og kan bli snakket om. Kvinner skal helst ikke merkes. Det samme ønsket om anonymitet kan sees i kjernen av frykten til Unni på arbeidet. Hun vil beskytte seg mot represalier.

I samtale med den unge sykepleieren Berit, spør Unni om hun vil jobbe etter hun er gift. Berit sier ja, selv hvis hun får barn (48). På 1970-tallet ble mange kvinner

heltidshusmødre etter de fikk barn (Hagermann 2020). Sykepleieren kan leses som enda et eksempel på en moderne kvinne i romanen. Tidlig og sent i skildringen av arbeidsdagen tenker Unni over nytteverdi, «Føler du deg nyttig som sykepleierske?» (47), spør hun Berit. På slutten av kapittelet reflekterer Unni videre om seg selv:

Hva drømmer hun egentlig om? Hun har gjort en del for å overbevise Bjørg om hvor viktig det er for kvinner å ha sitt eget arbeid. Påstått at det er den eneste måten man kan vente at de skal begynne å interessere seg for politikk på. Jaha. Men hun kan ikke beskyldes for å ha vært politisk virksom her på jobben. (50)

Unni opplever arbeidet som en frigjørende akt, men skildres også som desillusjonert fordi hun verken tør å være seg selv, si sin mening, eller føler seg nyttig. Hun føler heller ikke at hun er politisk virksom. Følelsen kan skyldes mangelen på iver rundt arbeidet, vanskelighetene med å si i fra. Hun har en selvkritisk indre stemme. Unni er svært kritisk mot seg selv, hun retter og kritiserer i utdraget samtidig som hun forblir stille. Den videre kritikken retter hun også utover mot Bjørg. «Nye tanker vokser ikke ut av oppvaskbenken og toalettskålen i en OBOS-leilighet» (51). Refleksjonen om at nye tanker ikke kommer over vasken er en tanke Unni har når hun føler seg hovmoden mot Bjørg (ibid). Det er vanlig at selvkritiske mennesker er kritiske mot andre (Sinding 2022). Kritikken kan bli lest som et resultat av dragningen mot engleidealet og frykten for monsteret. Unni er selvkritisk på grunn av frykten for å tale, på grunn av sitt kjønn. Selvkritikken gjør henne også selvkritisk, og det blir en forsterkende sirkel som også går utover relasjonene hennes og følelsen av frihet.

Skammen hun føler er over å være kvinne, mor, og arbeidende, stille. Over å være annerledes enn hun føler hun burde være. Sinding og Skeide forklarer funksjonen til skam, og hvordan den påvirkes av kultur og ønske om tilhørighet: «Skammens grunnleggende funksjon er å fortelle oss om når vi har handlet på tvers av forventningene som finnes i gruppa vår, slik at vi raskt kan tilpasse oss for å bli tatt inn i fellesskapet. Hva vi skammer oss over, er derfor sterkt preget av kulturen og tiden vi befinner oss i» (Sinding og Skeide 2022, 42). Når Unni ikke tør å si ifra er det fordi hun er redd for å ta plass. På grunn av kulturen og kvinneidealer er Unni redd for å ikke passe inn i fellesskapet, et fellesskap som har destruktive kvinneroller. Det er vanskelig for henne fordi hun på den ene siden vil passe inn, og på den andre siden stå opp for seg selv og være sitt autentiske selv. Ambivalensen skaper bekymring, kritikk og grubling.

Konstante bekymringer, tidsklemme og dårlig økonomi påvirker energien og kapasiteten til et menneske. Woolf omtaler i *A Room of One's Own* hvordan intellektuell frihet

– friheten til å tenke eller skape – henger sammen med kjønn og sosioøkonomisk status (2015). Det er tett sammenkoblet med materiell frihet. Hun forklarer hvordan ingen mannlige forfattere i England blir forfattere uten å komme fra et hjem som tjener en viss sum i året. Dermed kan heller ikke kvinner bli forfattere.

Intellectual freedom depends upon material things. Poetry depends upon intellectual freedom. And women have always been poor, not for two hundred years merely, but from the beginning of time. [...] Women, then, have not had a dog's chance of writing poetry. That is why I have laid so much stress on money and a room of one's own. (Woolf 2015, 81)

Selv om Unni arbeider deltid forhindrer flere elementer at hun har intellektuell frihet. Hun må kjempe for å arbeide og for økonomien. Både pengeøkonomi, men også tidens og omsorgens økonomi: krefter går til å bekymre seg, gjøre husarbeid og føle på problemene. Som Woolf også skriver, tapper oppgavene kvinner settes til å gjøre dem for intellektuell og materiell frihet. Arbeidet på jobben, bekymringene og alt omsorgsarbeidet for barn, mann og hjem hindrer den intellektuelle friheten som trengs for å skape noe. I Unnis tilfelle er det med på å gjøre det tungt for henne å ytre seg, og å gjøre endring i livet sitt. Anerkjennelse og mulighet til selvrealisering er vanskelig å oppnå uten støtte og gode vilkår. Selv om det tilsynelatende kunne vært sett på som en frigjørende posisjon Unni befinner seg i med deltidsarbeid hindrer det intellektuell og materiell frihet, spesielt kombinert med omsorgsarbeid ved siden av.

Det arbeidet kvinnen har, skaper en følelse av ufrihet som igjen øker destruktiv selvkritikk. *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* skaper et bilde av en tid hvor kvinner ble fortalt at de burde jobbe, for så å merke hvor vanskelig det var i praksis. Ellers ble de fortalt at de burde være husmødre, for så å kjenne på hvordan det i realiteten ikke var en drøm. Romanenes kvinner har ikke frihet til å velge å arbeide på lik linje med menn, eller på den andre siden bli verdsatt for arbeidet som kreves av en husmor og få goder deretter.

Gapet mellom teori og praksis gjør at kvinnene føler seg fanget som husmor og som arbeidende. Kvinnene i romanen plasseres i en mellomposisjon som gir dem lav selvfølelse, som gjør engelens stemme høy. De mangler gode muligheter til å realisere seg selv både på arbeidet og personlig. De føler seg ikke forstått av mennene eller samfunnet for øvrig, som ikke tar kampen sammen med dem, men lar de forbli alene i den destruktive posisjonen der ingenting de gjør eller velger føles godt nok. Dette skaper selvkritikk og frykt hos kvinnene, siden de mangler støtte. Fagforeninger og kvinnesak er kommet opp på dagsordenen, lover også, men ikke ute i livet (Lønnå 2019). At det er skjevt mellom teori og praksis påvirker Bjørg og Unni sin følelse av verdi. «Vi trenger å føle oss sett, interessante, gode nok. Derfor

er vi også sårbare for tilbakemeldingene vi får fra omgivelsene. [...] Andres tilbakemeldinger endrer vårt syn på oss selv kontinuerlig. For å utvikle en sunn identitet, trenger vi presis og pålitelig informasjon om hvem vi er og hva som er verdifullt ved oss, samtidig som vi føler oss akseptert» (Sinding og Skeide 2022, 74).

Til tross for frustrasjonene rundt arbeidet og den faktiske muligheten til å arbeide, fremstilles arbeidet som løsningen og som nødvendig for livsutfoldelse og frihet. Selvtillit og streng selvkritikk henger sammen med livsutfoldelse, å kunne være en kvinne med alle nyanser, ikke enten engel eller monster. Arbeid som elementært for livsutfoldelse kommer til uttrykk gjennom en tankestrøm om arbeidet. Unni minnes på kontoret hvordan hun følte det var å «gå hjemme» som husmor.

I dag morges var det utrolig at hun skulle komme til å fortsette i det hele tatt. Når hun er her, har hun følelsen av at arbeidet hennes er det eneste som holder henne gående. Egentlig er hun en helt annen enn her. Redd for å være alene, usikker. Men med et arbeid forsvinner det. Hun retter irritert på seg selv, «egentlig»? Heller slik: Egentlig er hun et arbeidsomt, energisk, vitalt vesen, men hjemme uten jobb, eller alene på den måten det holdt på å bli for noen år siden, så detter hun selvfølgelig sammen. Det ville alle gjøre. (47)

For Unni er arbeidet frihet, selv om hun ikke føler seg politisk frigjort. Arbeidet gjør henne redd for å si noe, men likevel annerledes. Det «holder henne gående» (47). Jobben gjør at hun opplever seg selv annerledes enn hjemme, frykt forsvinner ved arbeidet: «Men med et arbeid forsvinner det» (ibid). Arbeidet presenteres som kuren for henne, samtidig som noe utilgjengelig. Tankestrømmen viser den drøftende selvkritiske Unni. Hun retter på seg selv, og stiller strenge spørsmål om hva hun egentlig mener. Hun er opptatt av å stå fast med meninger hun ønsker å ha.

Unni ser på sitt egentlige selv som «et arbeidsomt, energisk, vitalt vesen» (ibid), men som hjemmевærende faller hun sammen. Å gå hjemme er for Unni å være redd og usikker. Det er å ikke være i live på ordentlig. Som Gilbert og Gubar påpeker ville hun vært lignende en død fordi hun ville vært utslettet i så stor grad at hun ikke er seg selv når hun blir en engel (1984, 17-18). Jobben gjør at hun opplever seg selv annerledes enn hjemme der hun preget av frykt: «Men med et arbeid forsvinner det» (47). På arbeidet kommer altså selvkritikken til uttrykk i akten det er å ikke tørre å si ifra om noe, og ved de rettende tankene, men Unni opplever likevel en selvtillit ved å jobbe.

Gjennom Unnis tanker om legeromaner males en ambivalent opplevelse av arbeidet som bidrar til Unnis kompleksitet som karakter. En følelse av unyttighet står sentralt i

sitatene: «I legeromanene tenker ingen på seg selv, men lever oppslukt av noe annet, av arbeidet. Ikke rart at mange kvinner opplever dem som et paradys. Det er bare for å innbille leserne at dette har noe med virkeligheten å gjøre at legen og sykepleiersken oppdager hverandre til slutt» (48). I utdraget blir arbeidet den våte fantasien, ikke legen. Det blir også det minst virkelighetsnære, siden å være oppslukt av sitt arbeid er noe Unni har vansker med. Jeg vil mene at det er denne typen forhold til arbeid kvinnene lengter etter, slik Unni forteller det. Hennes holdning til arbeid uttrykkes også her: «Ikke rart at mange kvinner opplever dem som et paradys» (ibid). Når sykepleieren og legen i romanen blir sammen slutter sykepleieren å jobbe, kanskje med litt motstand, men Unni mener det er den eneste måten så leserne kan kjenne seg igjen (48). Disse tankene viser Unnis fantasering rundt arbeid og hennes lengsler.

Følelsen av mangel på kunnskap skaper selvkritikk hos Unni. Denne følelsen kommer til uttrykk allerede i starten av romanen: «Hauge kunne sable henne ned med vitenskap bare hun åpnet munnen. Det her blir bare den omvendte legeroman: Kontorsøster er i tvil om verdien av arbeidet og drømmer om å frigjøre legen til politisk arbeid» (49-50). Ved tanken på legeromanene og nytte foretar Unni en direkte refleksjon av seg selv. Sitatet får en tragikomisk effekt på grunn av tonen i det, og skaper et bilde av hvordan arbeid under vilkår som er i romanen ikke oppleves nødvendigvis frigjørende eller enkelt. Likevel er den i praksis er meget viktig siden hun trenger det for å føle seg vel. Kampen for å beholde arbeidet står dermed i kontrast til viktigheten av arbeid for Unni, fordi hun direkte etter den analyserte sekvensen opplever å få et brev der det står at datteren har mistet barnehageplassen.

Barnehagens betydning for friheten

I 1973 går kun fem prosent av barn i barnehage. Antall plasser vokser ikke i takt med kvinners ønske om å arbeide. Ti år senere er det økt til 20 prosent. (Ryste 2019, Stabell 2017). Unni får lov til å ha datteren i barnehage siden hun på papiret ikke er gift, og dermed ikke forsørges av en mann og må jobbe. Når Unni får beskjed om at hun ikke får videre tilbud om barnehageplass gjør dette henne meget redd og sint. Kanskje har noen sladret på at hun bor med Ivar, eller det kan være en teknisk feil (60). I romanen trenger ikke kvinner som bor med partner plass. Plutselig avslag på plassen sin skjedde for eksempel med tidsvitnet Jorun Gulbrandsen (2003). Hun var gift og lektor, og fikk plutselig beskjed om at hun hadde fått nok hjelp. Hun «trengte» ikke plassen lenger.

Arbeidet er viktig for Unni. Hun sier til Ivar: «De må da snart begripe at å ta daghjemsplassen fra Kristin, det er å ta jobben fra meg» (54). Uten arbeid må hun passe på datteren, og uten barnehagen kan hun ikke arbeide. Unni opplever at det jobbes mot kvinnene

(54). Hun er svært frustrert og emosjonell. Faren for å miste plassen kan bli sett på som en katalysator for Unni, noe som gjør at hun i større grad våkner opp til omgivelsene sine, og som et element som bidrar til den aktiviserende politiske modningsprosessen som avslutningsvis springer ut i den frigjørende taleakten og eksponeringen mot frykten for å ta plass. Barnehagen er en institusjon som tillater henne å jobbe, når den muligheten trues står hele identiteten og livet til Unni på spill. Makteløshet for mødre males frem ved «Hver gang du tror du har krabbet deg opp og fått samlet deg sammen, så smeller det til igjen» (54). Unni fremstår som sliten og nedbrutt, noe som står i stor kontrast til de positive refleksjonene rundt arbeid noen sider før. Enda større kontrast skaper det til kampviljen hun viser senere i romanen. Et tolkningsrom åpnes ved hvordan Unni bruker ordet «de», om hvem som gjør det vanskelig for mødre å arbeide. De er mannen, samfunnet, eller begge. Unni blir sintere og emosjonene kommer frem:

Må kvinner med barn sitte på rompa og bli forsørget? Er det så grusomt opphissende å se en som klarer seg sjøl? Hvorfor må kvinnfolk på død og liv taues fast i stolene sine, sminkes fulle, helles penger og unger over? Fy faen som dette samfunnet reagerer hver gang noen ikke følger mønsteret. De gjør det ikke særlig lett for dem som står svakere enn meg, jeg er jo en unntaks-ugift-mor, kommer fra bra hjem og all ting. Noe så innmari kynisk som den derre byråkratiske trampingen på alle som står svakt [...] (55)

Provokasjoner og kontroll over kvinner er spørsmål som kommer opp. Emosjonene veksler mellom sinne og motløshet. Her er hun på et lavt punkt emosjonelt. Det oppleves for Unni at samfunnet faktisk er imot at kvinner skal jobbe, at det er opphissende om kvinner lykkes.

Brevet gjør henne lei seg og ødelegger selvtilliten. Sinnet ebber ut i en laber holdning:

Unni er stadig bare seg selv og Kristin og står altfor utsatt til. Bare later som hun er stolt, later som hun kan gjøre motstand, later som hun kan greie seg. Ingenting som vokser ut fra henne, det blir ikke tryggere, støere, hun kommer seg aldri ovenpå. Forstår ikke andre menneskers store, støe skikkelser, de reiser seg og går, blir voksne, klarer alt sammen. (57)

Utdraget maler frem en håpløshet hos Unni, og hos fortelleren. Hun omtales som makteløs i utdraget, andre mennesker er «store, støe skikkelser» (57). De «klarer alt sammen» (ibid).

Unni er «stadig bare seg selv», noe som i kontrast fremstår som håpløst og negativt. Brevet og reaksjonene fører til et direkte tap av egenverdi og selvfølelse. I et feministisk perspektiv blir den lille smaken på intellektuell frihet tatt bort, og engelen blir nærmest dyttet på Unni.

Fortellerperspektivet i utdraget åpner i tillegg opp for en tolkning der håpløsheten og mistroen til Unni om at ingenting vokser ut av henne, ikke er en kommentar fra en objektiv

forteller utenfra, men en del av Unni sin selvoppfatning. Sinding omtaler at ofte er selvkritikken en såpass integrert del av jeget at det ikke oppleves som negativt, men som noe sant og viktig som må fikses. Man kan føle at en oppdager noe fælt som må endres for at de selv skal ha verdi (Sinding og Skeide 2022, 34). Siden destruktiv selvkritikk kan være internalisert og fremstå sann kan det fortsatt argumenteres for at utdraget skildrer det ved de sørgelige skildringene av Unni, og også hennes opplevelse og emosjonelle virkelighet i det skrevne øyeblikket.

«Å finne seg i å være pike» – tilvenning og motstand

I romanens femte kapittel er Unni bekymret over beskjeden fra barnehagen, og Ivar foreslår at hun sender et brev. Kapittelet åpner opp med at Unni roter i vesken. Gjenstandene drar henne tilbake til tanker om barndom og kjønn:

Hun husker også den lammende stillesittingen, den lammende tryggheten. Ordene som de aldri brukte, bevegelsene de aldri gjorde, alt det de aldri var med på. Det er lenge siden. Det er fra før hun ble født. Likevel husker hun det, hvorfor det?
Hva er det for en gammel rest i henne, den gamle veskelukten, gjemme seg i fanget på en kjole? Å krype sammen, bli borte, krølle seg inntil med nesen nedi tøyet. Alt det gamle som likevel ennå finnes der. Å finne seg i å være pike. Å finne seg i livet sitt. Å finne seg i å være liten. Å finne seg i å være stum. Å finne seg i å rødme, bestandig. Å finne seg i å si dumme ting, bestandig. Lommetørkleet kommer opp med rusk på, rulletobakk, sand. (58)

Som voksen ser hun barndommen og kjønnets erfaringer med erfarne og oppvåknete øyne. Tankerekken oppsummerer Unni, hun finner seg i ting, hun sier ikke i fra. «Å finne seg i å være pike [...] Å finne seg i å si dumme ting, bestandig». (ibid) Hun er den engelen omverdenen vil at hun skal være. Samtidig synes det for leseren at hun er langt mer, men hun er presset inn i et engleideal. Bemerkningen «Å finne seg i å være stum» (ibid), er et eksempel på hvordan normen om kvinnelig anonymitet har preget Unni. Selvkritikkens overbevisende natur kan tolkes inn i utdraget. Unni er egentlig ikke en som kun sier dumme ting eller alltid rødmer, det er selvkritikken som snakker. Noe som gjør at sannhetene hun opplever rundt å være kvinne og seg selv oppleves riktige og sanne, selv om det er destruktivt. Samtidig er det en skildring av en destruktiv selvkritikk på grunn av kjønn, som viser konkret hvor slitsomt og skamfullt kvinner har opplevd seg selv på grunn av samfunnet og mannen.

I utdraget beskriver Unni følelser i barndommen som vi ser at preger Unni i dag. Disse inkluderer frykten for å ta plass, å være dum, å finne seg i å være stum. Som Sinding og Skeide sier, er selvkritikk er noe som oppleves som sant: «Dette er dels fordi selvkritikk er en

indre prosess der din opplevelse av deg selv kommer frem. Din indre kritiker representerer en følelse og en grunnoppfatning av deg selv, og den vil av natur føles overbevisende og sann. Og jo lenger den har vært der, jo mer troverdig og sann kjennes den. Så uansett hvor mange som sier hvor fin du er, hvor mye du får til [...] kan du fortsatt føle deg dårlig innerst inne» (Sinding og Skeide 2022, 34). I utdraget over vises Unnis destruktive selvkritikk på grunn av kjønn seg å ha vært til stede siden barndommen, men også gjennom biologisk og kulturell arv.

Langås skriver at når Unni setter fra seg vesken på aksjonsmøtet betyr det at hun velger bort det bløte livet og «veskeløsningen», altså det passive tradisjonelle kvinnelivet (1997, 101 og 109). Jeg mener derimot at denne scenen ikke nødvendigvis betyr at hun frigjør seg fra sin tidligere kultur eller normer totalt sett. En veske er noe man tar med seg, som man setter fra seg under begivenheter som møter. Det kan tolkes som at vesken vil være med henne noe videre, dermed kulturen. Vesker er tross alt noe man alltid plukker opp igjen. Hun tar et oppgjør med normene, som Langås også påpeker, men jeg mener ikke at hun forlater kulturen for godt. Vesken blir en metafor på hvordan kultur er noe som er satt i mennesket, noe de må gjøre ting på tross av. Langås skriver om romanens bruk av restmetaforikk, og kultur som en del av kvinnen (109, 111). I tråd med det kan veskemetaforen også leses. Vesken kan dermed bli sett på som en tillagt bær som til tross for motvilje er noe man bærer med seg og må være bevisst forutsetningene for og konsekvensene av.

Tankestrømmen som følger skildringen av vesken, viser en Unni i endring. Hun tenker på seg selv og Bjørg, hvordan de bruker hverandre for støtte, men hvordan ting ikke endrer seg i livene deres. Gjennom sand skildrer Unni følelsen.

Det har vært som å dette ned i en sandgrop. De har snakket om åssen de føler det. Hver gang de har tatt borti veggene på sandgropa, har det sildret sandkorn, følelser, et helt hav av følelser, uoversiktlig, endeløst, hele livet deres, alt de har kommet borti, bittesmå og store følelser, bittesmå og store opplevelser, et ras, et svev. Følt noe hele tida, sittet til knes i det, lamt, digert. Venne seg til, omforme seg, finne seg i. Smidighet, seighet, mykhet, å ta i som fersk leire. Slangemennesker. Kan bli hva som helst, kan gå med på alt, uten kjerne, uten meninger, synes ingenting. (59)

Snakkingen mellom venninnene, og effekten av det, omtales som «å dette ned i en sandgrop» (59). Selve sandgropa er problemene til kvinnene. Når de snakker om en ting, utløser det følelser for flere ting. Noe ustyrlig skildres. Sandkorn er håndfaste, men lette å miste. Sandgropmetaforen viser det uforløste potensialet i samtalene, alt som bør endres. Den viser også hvor *mye* problemer som i grunnen er der, og hvor lite utløp kvinnene får om

problemene sammen med andre. Det er som om samtalene med hverandre blir en vei ned i alt som burde vært annerledes.

Sandgropa og problemene skildres ikke som forløsende eller hjelpsomt. Sandgropa er stor og kvinnene går fra å føle seg fanget til å bli vant med situasjonene de ikke liker. Siden kvinnen ikke blir anerkjent og kjenner på lav selvfølelse, og er selvkritisk, er hun lettere å forme: «lamt, digert. Venne seg til, omforme seg» (59). Hun former også seg selv lettere i andres bilder, noe sandmetaforen viser. Problemene blir automatiserte, kvinnene tilpasser seg når de har følt seg overveldet fordi de ikke finner støtte i problemene eller kraft til å endre det. Det bildet er ikke nødvendigvis av sannheten, men av en opplevelse som kan trekkes over til et overordnet samfunnsnivå med hvordan kvinner opplevde problemer knyttet til kvinnerollen. De ble fanget i passivitet på grunn av kjønn og engelen som skriker.

«Smidighet, seighet, mykhet, å ta i som fersk leire. Slangemennesker. Kan bli hva som helst, kan gå med på alt, uten kjerne, uten meninger, synes ingenting» (ibid). Slangemennesker som er buktende, leire som kan formes og noe uten kjerne er alle bilder på personer som kan formes etter omgivelsene, som formes etter omgivelsene, nemlig en kvinne. Sandkornmetaforen med slange og gjørmetankene står for hva som er følt, mens den videre tanken til Unni og påfølgende samtale med Ivar viser en kontrast, nemlig ikke problemene, men følelsene rundt hva som i praksis kan og bør gjøres med dem.

Samtale om vanskeligheter skildres som noe som holder dem nede siden det hindrer faktisk endring, siden de omformer seg, kanskje de nyanserer hverandre og bruker hverandre som ventiler i stedet for at de endrer ting: «Hun har prøvd begge deler så mange ganger nå: Å snakke seg ferdig med det, når noe har gått imot henne. Eller hindre at det skjer» (ibid). Unni konstaterer at det skal endres (ibid), altså passiviteten. Utsagnet «Dette» i det videre sitatet fra strømmen «Hun er nødt til å ordne opp i dette» (ibid) er en referanse til barnehagesaken. Unni føler ikke hun har noe valg. Frihet blir ved det ikke er et ønske for henne, men en nødvendighet. Samme nødvendighet ligger i refleksjonen etter samtalen med Berit på arbeidet.

Alternativet til arbeid, som er å la det fortsette som før, vises som underkastelse: «Den fortøner seg som ren kapitulasjon, å gi seg over til det bløte livet for godt, brudekjolene, underskjørtene, sminkepungene, bleiene, brytholderreklamene, vennligheten, gifte seg med Ivar, gi opp all motstand, umulig» (59). Brudekjoler og sminkepunger er eksempler på ting ved husmorlivet som settes høyt, som også kan få det til å virke koselig. Unni ønsker ikke å gå tilbake til det livet. Det kan også leses som et bilde på hva mange kvinner følte at ventet

dem skulle de forbli husmødre. Unni ønsker ikke å gå tilbake til det livet. Husmorlivet fremstår umulig siden arbeid er synonymt med frihet og selvrealisering.

Aksjonsmøtet angår Unni både på grunn av ønsket om å delta til tross for å være kvinne, delta fordi hun vil gjøre noe hun syns er skummelt: å kanskje tale, men ikke minst fordi hele aksjonen dreier seg om noe som vil påvirke barnas lekemuligheter (64-65), og dermed igjen husmødrene og mødrene med ansvar for barna. Derfor blir det ekstremt sårende for hennes indre kritiker og følelse av selvverd når mannen hennes ikke sier det hun ønsker at han skal si. Han gir henne motstand, eller det hun opplever som det. Følelsen av alle problemene og det å la seg omforme mater selvkritikken. Sandkornene kan være et bilde på englene som grafser til seg kvinnene, frykten for monstre, tilvenningen til englerollen. De viser hvor lite intellektuell frihet kvinner har siden de må bøye seg for alle konvensjonene, og hvor tungt det oppleves.

«Den gamle friheten og det gamle, selvstendige livet»- Materiell og intellektuell frihet

Husmoren arbeider i hjemmet uten økonomisk godtgjørelse for arbeidet hun gjør. Arbeidet er ulønnet, men også usynlig arbeid. Det vil si arbeid som av selvfølge blir gjort og ikke lagt merke til, eller satt pris på i den grad det burde. Det er evigvarende arbeid å være hjemmets omsorgsperson og husarbeidene, noe som males frem ved Bjørgs opplevelse av forventninger som aldri tar slutt i sitatet: «Hun kom hjem, fant alle sovende, alle som ventet noe av henne, var avhengige av henne, som alltid regnet med som en selvfølge at hun ville tjene dem med arbeidet sitt, nærværet sitt, kroppen sin, hodet sitt» (76). At arbeidet hennes er en selvfølge, er et sentralt poeng. Mange ting forventes av Bjørg. Siden arbeidet hennes forventes, og i tillegg får henne til å føle seg fanget og ikke er priset med penger eller verdi øker det ulykkeligheten hennes. Sitatet over gjør det tydelig at ved «arbeidet sitt» bruker hun hele seg. I tillegg til at det ikke tillegges økonomisk verdi og nok emosjonell verdi (som begge svekker selvtiliten), er arbeidet dørgende kjedelig for Bjørg. «Barnevogn og husmor, hun blir redd for seg selv» (41) er slik Bjørg skildres. Hun føler seg lurt og utenfor. Hun kan være et bilde på engelen som gir *hele* seg selv til mannen og barna.

Woolf omtaler effekten av kvinnens huslige arbeid på kvinnens muligheter i livet. Husarbeidet, omsorgsarbeidet og normene gjør ifølge Woolf, at mange kvinner ikke er til stede i forelesningssalen Woolf holder foredrag : «[...] many other women who are not here tonight, for they are washing up the dishes and putting the children to bed» (2015, 85- 86).

Samme kultur medfører at Bjørg sitter hjemme med datteren og tenker på husarbeid imens mannen er på møte.

Bjørg mangler økonomisk, materiell og intellektuell frihet. Siden hun er hjemme er arbeidet hennes det ubetalte husmorarbeidet og omsorgsarbeidet. Ulønnet og underkjent arbeid er et hinder for god selvtilit. Det bygger opp under engleidealet og svekker troen hun har på seg selv. Hun drepes til en engel. Det kommer til uttrykk i hvor forferdet og desillusjonert hun føler seg i platesjappa. Det kommer også til syne ved den dårlige selvtiliten hennes når det kommer til politikk, og den selvkritiske røsten og selvsnakket gjennom romanen. Hun ser på arbeid som frihet, noe hun ikke har. Oppgavene som okkuperer hodet hennes, og materielle muligheter gjør at hun vanskelig kan ha overskudd til å interessere seg for politikk, eller føle at hun får utløp. Arnfinn ser ikke Bjørg sin innsats, som kommer frem ved Bjørgs tanker når hun rydder «Tenker på slavedriving og bondeopprør og på Arnfinn som står og slipper de brukte sokkene sine på gulvet [...]» (80). Han grubler på politikk og legger ikke merke til handlingene sine.

Fortelleren og Bjørg sier at husmorleken til Bjørg rakner når Unnis interesse for politikk vekkes. Da merker hun «at ikke noe av det de andre snakket om hadde noe med henne å gjøre. Hun følte seg forrådt (81). Hun er på utsiden av en diskurs siden informasjon ikke er tilgjengelig for henne som husmor. «Hun fikk én tanke i hue: At de var med, og at hun ikke var det. At de traff voksne folk hver dag og at hun var henvist til Arnfinn, bare ham, når det gjaldt åpenhet, tillit, nye tanker» (81) står det videre. Arnfinn er den personen som hun får nye impulser fra, mens han får det fra andre. Han er med i fagforeninger, hun er alene. Dette skaper et selvhat og selvkritikk. De Beauvoir sine tanker om hvordan kvinner har stått alene, og levd gjennom familier og barn – ikke gjennom seg selv og andre rundt seg ellers – kommer frem ved måten Bjørg er avkuttet fra resten av verden gjennom husmortilværelsen. Følelsen av å være avkuttet fra samfunnet fører til en opplevelse av at de tankene hun faktisk har, ikke kommer lengre enn til Arnfinn. Tankene stopper ved mannen, hun får ikke utfolde seg eller ta eierskap til tankene sine.

Å stå utenfor blir svært negativt for Bjørg. Hun «Følte seg dødfødt, unyttig. Ingen ringer som spredte seg fra henne. Hun tok ikke del i noe» (81). Følelsen av å stå utenfor, og å ikke få støtte til å komme seg inn kan være det som fører til at Bjørg er selvkritisk. Det kan også være det som fører til at hun er utro, og til at hun igjen bestemmer seg for å ta arbeid.

Utroskap

Arnfinn og Bjørg krangler mye. Bjørg er utro med studiekameraten sin Bjørn, som jobber i platesjappa. Forholdet kan bli sett på som en reaksjon til opplevelsen av å bli satt lite pris på, og lite hørt i hjemmet av Arnfinn. Med utroskapen kommer en følelse av lykke og frihet, av å være levende, men det skildres også som vanskelig.

Listet seg rundt på strøpelesten, børstet håret, visste at det hadde betydd noe for henne å gjenoppleve den gamle friheten og det gamle, selvstendige livet. Hun tenkte på hvordan hun skulle greie å ta vare på det, beholde det også her. (76)

Utroskapen preger henne. Romanen fortsetter med Bjørns voksende samvittighet: «Om morgenen våknet hun med et anfall av svart samvittighet» (76). Utdraget er mørkt, men viser likevel en nødvendighet over utroskapsakten siden Bjørg oppfatter opplevelsen av livet hun levde før og friheten hun hadde, som en viktig erfaring å oppleve igjen. Måten Bjørg ser på fortiden som et selvstendig og fritt liv viser hvordan hun opplever nåtiden: som et fengsel.

Til tross for den dårlige samvittigheten gjør følelsen av viktighet ved møtet med Bjørn at utroskapssekvensen får intertekstuelle linjer til hovedkarakteren i Gustave Flauberts roman *Madame Bovary*, Emma Bovary (1856). Emma Bovarys utroskap springer ut av en nødvendighet for endring i tilværelsen. Selv om Bjørg opplever dårlig samvittighet, og Emma ikke gjør det, er det noe ved trangen til å rømme bort som er lik hos begge kvinnene. Bjørg lengter etter en mann som støtter henne, og å føle seg verdsatt.

Å bli verdsatt opplever hun at ikke vil hende som husmor. Derfor skal hun få arbeid. Det kommer til uttrykk ved sterke emosjoner: «Hun slår i bordet. Hun forteller ikke det som hendte i går til Arnfinn før om ti år. Hun går rakt av gårde og tar seg jobb. Ikke tale om at det nytter å få ham til å dele noe husarbeid med henne før de står omtrent likt. Så lenge hun er hjemme, så er hun hjemme» (84). Informasjonen om utroskapen og arbeidet er fremtidsrettede setninger. Det viser leseren at hun tar arbeid, selv om leseren ikke får se henne søke arbeid. «Så lenge hun er hjemme, så er hun hjemme» oppsummeres det. Løsningen er jobb, for å bli mer likestilt i hjemmet, å føle seg mer likestilt.

Så lenge hun har tid til å gjøre alt det som trengs av stell for fire mennesker, ville det være latterlig å presse Arnfinn til å dele det arbeidet med henne. [...] Hvis hun skal snu på noe som helst, er hun nødt til å begynne å jobbe selv. Det får heller gå utover ungene i første omgang. Antakelig får de det bedre enn før. (84)

For å få endret noe som helst må Bjørg være aktiv, og ta seg jobb. På den ene siden fremstilles arbeidet som den totale kuren. På den andre siden viser Unnis erfaring parallelt som deltidsarbeidende og mor at omsorgsarbeidet faller på henne etter arbeidet er slutt. Det er likevel en tanke i Bjørg og i romanen om at man kan kreve mer hvis man jobber. Bjørg må plassere seg på linje med mannen og i en arbeidsposisjon som gjør at hun snakker et språk han forstår. Ved å få arbeid kan han lettere sammenligne verdien av arbeidet med sin egen jobb. Husarbeid og barnepass blir ikke tillagt nok verdi, og for å arbeide må hun trosse frykten om å være noe annet enn en engel. Hun omtaler det å kunne tåle en støyt, bli behandlet som likemann for Arnfinn. En negativ tankerekke grubles inn når hun tenker på dette i møte med Bjørn og andre på en bar, og blir selvbevisst.

På den andre siden kan det like godt være rester av gammel piskelyst, hjelpeløs inntreden i gamle kvinnemønstre: Jeg klarer ikke være noens likemann. Jeg må være hjelpeløs. Jeg må være ynkelig. Det er det eneste jeg har lært. Kan alt om skyldfølelse, oppgjør, oppvask, og om hvordan man unngår at noe annet skjer enn at skyldfølelsen blir borte til neste oppvask. Kan ikke noe annet. (85-86)

Bjørg kritiserer seg selv i utdraget, og stiller sinte spørsmål ved sin evne til å arbeide. Til å gjøre opprør, til å være noe mer enn en «engel» eller ufrivillig husmor. Frasen «Hjelpeløs inntreden i gamle kvinnemønstre» (ibid) frarøver Bjørg sin egen kontroll over situasjonen, gjør det naturalistisk. Hvis utdraget leses i lys av sluttens refleksjoner ute på plenen¹³ om husmødre og fellesskap, blir budskapet i utdraget at det er mangelen på fellesskap som gjør Bjørg selvkritisk og utenfor. Mangelen på fellesskap og mangel på anerkjennelse medfører i tillegg at hun føler seg lite verdt og lite verdsatt. Dette leder igjen til negative følelser, slik som tankestrømmen ovenfor er eksempel på. Verdien på grunn av hvor godt Bjørg når opp til idealene er avgjørende for selvfølelsen og hverdagen hennes. Opplevelsen kan bli sett på som tidstypisk for hvordan flere kvinner følte det. Verdien er på grunn av normer knyttet til oppvasken.

Aviser som bilder på teori og praksis, og tilgang på politisk diskurs

Aviser er et middel og et medium som inneholder viktig informasjon. Via aviser skildrer fortelleren et bilde på hvem som det er viktig at vet hva, og i videreføring blir aviser en metafor som kan si forskjellige ting. Det viser en tankegang rundt politikk og samfunn, teori og praksis, engel og monster, mann og kvinne, sannheter og praksiser. Unni reflekterer over

¹³ Se undertittelen «Husmorens flukt» tidligere i denne oppgaven for skildring av refleksjoner om fellesskap.

kvinner mulighet til å arbeide, og om kvinnekamp: «Og hun tenker at det gjelder ikke bare jentene, men alle som har vent seg til å la andre spasere over seg, og dem er det mange av, nesten alle sammen. Det står om dem i avisen hver dag, hver dag står det i avisen om alt folk finner seg i» (67). Sitatet formidler opplevelsen av informasjon om tydelige problemer, men lite faktisk endring. Ønsket om å gå fra frykt til selvsikkerhet og fra passivitet til aktivitet sees hos Unni: menneskene som lar seg bli tråkket over irriterer henne. Å bry seg er et steg mot endring.

Tidligere i romanen drar Unni til barnehagen. Hun føler at avisen og reklamen på trikken snakker til henne:

[...] snakker til Unni for å overbevise henne om at hverken Brasil finnes eller marerittet hennes, eller drømmene hennes eller hun selv, Kristin finnes ikke, barnehager finnes ikke, Kaja finnes ikke, Bjørg finnes ikke, ikke ungene til Bjørg, ikke arbeidet til Unni, Unni finnes ikke. Avissiden, en lirekasse, sprukne stemmer, dritt. Alt revner i sømmene, drittbilder av kvinner, en hel side i avisen hver dag. I går en hel side med dritt om kvinner, i dag en hel side med dritt om kvinner, i morgen en ny, flott, Prins Philip. (17)

Avissiden og reklamen overrekker beskjedene til Unni. De forteller henne at hun og Kristin ikke finnes. På den ene siden kan det tolkes i retning at problemene ikke virker store i sammenligning med «drittet» som vises i avisen om kvinner. Altså hvordan kvinner har det. Eller så kan det være et bilde på hvordan nyhetene om kvinner er mange, at problemene er mange og endringene få. Nyhetene strømmer på uten slutt. I møte med en nyhetsstrøm kan enkeltpersonen få en uvirkelighetsfølelse over egen situasjon. Nyhetene kan fremstilles som det maskuline, og som en maskulin portrettering og behandling av saker som angår kvinner.

Langås fokuserer på Unnis opplevelse av kvinnebildene som nedverdiggende. Hvordan kvinner fremstilles i avisen tar Unni avstand fra, og Langås tolker at hun gjør det siden hun ikke identifiserer seg med kvinnebildene. Unni tenker likevel at det er slik andre opplever henne selv (1997, 109). Langås trekker aviselementet i retning kvinnebilder og selvpoppfattelse, men fokuserer ikke på bakgrunnen for det, eller avisene som metafor for språk. Tidligere i avhandlingen skriver hun om språkløshet og språkets makt i «Ordets makt» (104). Jeg mener avisene med fordel kan bli sett i sammenheng med det. Mangelen på realistisk fremstilling av kvinner kan sees i sammenheng med idealer og samfunnsnormer, og handle om hvem som eier sannheten. Det kan også handle om makt på det personlige plan.

Romanen problematiserer hvem som definerer og tar eierskap over sannheten: Bjørg opplever at avisen er noe som mannen hennes mener at han har rett på før henne. Hun

forteller at han «Blir sint, det er for jævlig at han for eksempel tror at avisen er hans og at det er viktigere at han får lest den enn at hun gjør det» (83). Ivar påberoper seg retten til å lese avisen først og definerer med det at han er viktigere enn Bjørg. Denne scenen ser jeg i sammenheng med at det er mannen som tradisjonelt har vært overhodet i familien, personen som får arbeide, og som har intellektuell frihet og materiell frihet. Han er den som skal «bry» seg med ting. Han er altså både med på å ta eierskap over sannheten, og samtidig definerer han den. Synet på menns oppfattelse av deres egen rolle som viktigst, og dem selv som klokest i samfunnet kommer frem i drypp gjennom fortellingen. Slik som ved tilgang på avisen. Mannen mener han skal lese avisen først og ikke tar ansvar for barna, husarbeid, eller kvinners velvære og frihet.

Innholdet i avisen fra Bjørg og fortellerens perspektiv omtales som full av ting som Bjørg ikke opplever at angår henne:

Skytevåpen, racerbiler, dokumentmapper, fotballstøvler. Ikke noe rart at avisen er viktigere for Arnfinn enn for henne. Mannfolksmil og feite uttalelser, et hav av lureri, svineri, tilslørt og åpen maktkamp, snirklete intriger. Hun river den avisen hun har i hånden, tvers av, rasende. Ett er i alle fall sikkert. Det kapitalistiske systemet som Arnfinn snakker om, henger uløselig sammen med den ekle billeddyrkingen av maktsjuka mannfolk, hver dag, i dumme, underdanige aviser. Uløselig sammen. (83-84)

Angår innholdet i avisene ikke henne fordi politikken på dette punktet i romanen er lukket for henne? Hun drar ikke på møter og er ikke faktisk aktiv eller kjempende? «Mannfolksmil og feite uttalelser, et hav av lureri» (ibid) kan synliggjøre at endring som blir lovet, men ikke holdt. Bjørg sitter og leser avisen og føler seg fanget og uten muligheter. Det står ingenting om endringene som faktisk har skjedd. Hun trekker koblingen mellom kapitalisme og patriarkat, hvordan problemer ikke endres. I lang tid har menn vært de med arbeid og penger. I avisene sees også disse mennene, noe som får Bjørg til å føle seg dårlig. Woolf omtaler økonomi som en maskulin affære, ikke fordi kvinner ikke kan, men fordi de ikke får muligheten på grunnlag av kjønn og sosialisering (2015).

Setningen «Hun river den avisen hun har i hånden, tvers av, rasende» (83) viser at Bjørg er sint. Når hun river avisen, ødelegger hun det faktiske objektet som er et synlig gap mellom henne og mannen. Ødeleggelsen av avisen blir symboltung siden det står om politikken Bjørg ikke har tilgang til grunnet barnepass og husarbeid. Retten hun ifølge Arnfinn ikke har på avisen forsterker handlingens symbolske kraft. Å rive avisen tolker jeg som en frigjørende akt i seg selv, frigjøring gjennom fysisk destruering. Det er en ødeleggelse

av en fremstilt realitet, av gapet mellom hva som skildres, hvordan ting er, hva som gjøres eller ikke gjøres for å endre det.

Tilgang på informasjon og rett på den vil også påvirke en følelse av et *selv*. Ved å si seg enig i mannens førsterett på informasjon og arbeid blir kvinnen en engel. Woolf skriver om alle bøkene skrevet *om* kvinner *av* menn: menn har skrevet store mengder titler om kvinner. Ingen kvinner har skrevet om det mannlige kjønn (2015, 20-22). Dette kommer til uttrykk i romanen ved at mannen ikke omtales negativt om i avisene, men heller ikke mellom kvinnene. Bjørg og Unni er ikke fortrolige på den private måten om vanskelighetene i sine forhold, noe som skaper en isolasjon hos begge karakterene som sliter med relativt like menn og like problemer.

Sinding og Skeide skriver at følelsen av utenforskap og å være annerledes enn idealet, er en av flere grunner til at destruktiv selvkritikk og skam kan få hold (Sinding Skeide 2022, 72). Mennesker prøver å finne grunner til hvorfor man skammer seg, og noen ganger er det bestemt av hva man føler at samfunnet og kulturen forventer. Følelsen av å være feil kan stå sentralt. «[...] det kan være noe med den vi er som gjør at vi umulig kan høre til, som vår hudfarge, kultur, religion, seksuelle preferanser eller lignende» (ibid., 72). Bjørg er annerledes enn mannen, hun er ikke viktig nok til å få avisen først. Hun forstår ikke språket. Hun kan ikke «umulig» høre til, men følelsen av å ikke høre til er sentral. Sinding og Skeide fokuserer også på at selvet selv inspireres av ting til å bli selvkritisk, og utdraget gir grunn til å tenke at mangelen på tilgang til informasjonsflyt, og opplevelsen av å ikke være verdig er sentral i Bjørgs skam og hennes selvkritikk. Igjen blir det et bilde på en følelse hos mange hjemmeværende kvinner i tiden.

Språk og makt er en egen undertittel i Langås sin avhandling. Det er vanskelig for kvinnene siden de opplever at språk er makt, og deres eget språk som er metaforært og sanselig ikke er det språket som godtas i offentligheten eller i politiske debatter (1997, 104). I videre tolkning er avisen et eksempel på makt. Avisen rives fordi den ikke er for Bjørg, fordi hun er sint over å ikke ha samme rett på den. Den rives også fordi hun er sint på Arnfinn, som undertrykker henne ved å mene at han har førsterett på avisen. De små tingene kan veie tungt i en relasjon, den implisitte beskjeden mellom dem er at han anser seg som viktigere enn henne. Det er viktigere at han er koblet på samfunnet enn omvendt. Mennene til Bjørg og Unni påvirker dem i stor grad og mater opp under selvkritikk.

5. Passive menn

«Hvordan kan noen finne på å gå med et undertrykt menneske ved siden av seg uten å gjøre noe med det?» undrer Bjørg seg (37). Mennene til Bjørg og Unni er ikke tydelige kvinnehatere, men de er heller ikke støttende i praksis. Når man ikke føler seg støttet av samfunnet eller på hjemmebane kan det være vanskelig å ta i bruk stemmen sin. Det øker og tilspisser en dårlig selvfølelse når man føler seg tatt for gitt. Når det er av den man elsker oppleves det spesielt selvtillitsdestruerende.

Hvem bestemmer over Bjørg og Unni? er et utmerket bilde på en tid der mennene er organisert i arbeidslivet, bruker fagforeningene, men i liten grad selv tar initiativ til å inkludere kvinnene i yrkeslivet. Menn er ikke aktivister på vegne av kvinnene. Ivar og Arnfinn kan bli sett på som bilder av en tidstypisk mannstype. De følger samfunnets normer som sett nærmere på ikke er støttende for kvinnene, og som fordrer oppførsel som undertrykker. Passiviteten til Ivar og Arnfinn i møte med sine koner blir en form for aktivitet, siden det er et valg å bestemme seg for å stå på sidelinjen i konenes forsøk på frigjøring og rett til arbeid. Mennene er passive når det kommer til praktisk, emosjonell og intellektuell støtte. Undertrykkelsen mennene utøver er ubevisst, men egoistisk.

Blind og språkløs

Arnfinn arbeider mye, og er aktiv i fagforeninger. I setningen fra Bjørgs perspektiv sees dette: «Jobben hans fra sju til fire, overtidsarbeidet og møtene flere ganger den siste uka» (21). Bjørg forsøker å uttrykke sin opplevelse av undertrykkelse i ekteskapet, men opplever at han som blind: «Arnfinn skjønnte ikke hva hun snakket om, sa hun i stedet, han var blind. Han hadde ikke idé om hva det dreidde seg om. Da han spurte henne om det, om hva det dreidde seg om, ble hun svar skyldig» (22). Bjørg klarer ikke formidle det hun ønsker på en god måte, og han spør ikke videre. Han graver ikke videre for å finne ut av hva det er hun forsøker å si. Han er ikke en aktiv part i å forsøke å forstå henne, noe man ser gjennom hele diskusjonen. Han støtter, men ikke aktivt nok:

Arnfinn går på møter, men blir et bilde på en mann som oppriktig tror at han er rettferdig. Noe annet er det som oppleves av Bjørg. «Han arbeider. Han er fri» (31) er ord som oppsummerer forskjellen på Bjørg og Arnfinn. Arnfinn er klar over at Bjørg opplever det slik, men etter hans egne argumenter er talt forsøker han ikke å gå henne i møte, ved å fortsette diskusjonen eller møte hennes krav. Det er mannen som har siste ordet, arbeidet og makten. Selv om han ikke forstår det selv blir passivitet aktivitet, som preger Bjørg mye. Han ønsker

mer solidaritet fra henne «Har du aldri hørt om arbeiderkvinnens solidaritet? (22)», noe jeg tolker i retning deres solidaritet ovenfor mennene sine. Bjørg svarer at han kan finne seg en ekte arbeiderjente som liker å utslette seg selv (ibid). Hun sidestiller det å være en passiv støttende husmor med å være selvutslettende (22). Selvutslettende er synonymt med idealet om å være en engel.

Bjørg forteller at det oppleves som hor, å ligge med noen som betaler for henne. Krangelen tilspisser seg. Arnfinn sier:

Jeg har aldri nektet deg å jobbe. Jeg har ikke tenkt å undertrykke deg. Kan du ikke gjøre som du snakket om? Det der med dagmamma, selv om det er dyrt. Vi greier det jo. Og så prøve å få halvdagsjobb på instituttet på Grefsen eller Rødtvedt? Hvis det ikke går, kan du ikke forsøke å ta tingene litt som de er? (23)

Han oppfatter seg selv som en som er for at Bjørg skal kunne arbeide. I sitatet ser vi at han forsøker å komme med løsninger, men han ser ikke alvorligheten Bjørg ser. Han støtter, men har ikke en aktiv innstilling til å få henne ut av sin undertrykkende posisjon som sees ved spørsmålet om Bjørg kan «forsøke å ta tingene litt som de er?» (ibid). I utdraget skinner Arnfinns kjønnspregede tankegang gjennom: alternativet hvis det skulle bli vanskelig med barnehage og halvdagsarbeid er at Bjørg ikke arbeider. Det blir kvinnen som må gå inn i engleposisjonen og være hjemme. Alternativet som kunne vært at han jobbet halvt en periode er ikke inkludert i tankesettet hans. Det viser en undertrykkende arbeidskultur. Konsekvensen av å fortsette som før, slik som Arnfinn ikke ser på som forferdelig, er selvutslettende for Unni. «Drittsekk. Du har langt igjen, Arnfinn. Har du prøvd en av mine dager noensinne, en eneste dag?» (23).

Forskning viser at deling av sårbarhet er viktig for følelsen av intimitet (Sinding og Skeide 2022, 170). Det er viktig å dele selvkritikk og skam for å få nære relasjoner. I forholdet mellom Arnfinn og Bjørg er det synlig at hun forsøker å møte han og dele skam over situasjonen, over å være seg selv. Han tar det ikke imot. Huseby trekker også frem hvordan manglende anerkjennelse fra partnere er et stort problem for selvfølelse (2022, 163-164). Dette sees også senere ved bekymringene til Bjørg: «Hun tenkte på alle de daglige forsøkene hennes på å finne ut hvordan hun skulle leve sammen med Arnfinn, og samtidig slippe selv å bli utvasket, utradert. Å leve sammen med Arnfinn betydde, i alle fall på dette tidspunktet, at hun begrenset livet sitt til å utfolde seg innenfor de fire veggene i den leiligheten hun nå sto i» (25). Det medfører store konsekvenser for henne som han ikke virkelig beskjeftiger seg med. Arnfinn som er mann ser ikke forbi seg selv. Han tror på sin egen positive innstilling, og er med det ikke aktivt lyttende til Bjørg sine problemer.

Kranglingen og problemstillingen rundt arbeidet er et stort repeterende problem, at den har hendt hundre ganger. Arnfinn overfører store deler usynlig arbeid på Bjørg. Etter krangelen ligger de i sengen:

Lå på senga ved siden av ham, så i taket med tørre øyne:

«Har du ennå ikke skjønt det? At hvis du fortsetter med arbeid fra sju til halvfem, vil det bety en jævlige slitasje på oss, og på ungene, hvis jeg skal jobbe også. Dessuten husker du selv hvor lite heldig det var for Marit forrige gang vi prøvde det,» dette hadde de sagt hundre ganger, tom, uttørket, flat, hun sovnet av det; endelig sov de. (24)

Det er tydelige problemer ved å følge Arnfinns råd fra Bjørg sitt perspektiv. Hender det noe er det hun som tar støyten og må bli hjemme. Frykt for slitasje kan være påvirket av et perspektiv som var vanlig i bokens samtid: Barn under skolealder burde være hjemme hos sin hjemmeværende mor (Lappegård, Noack 2009). Bjørg er den som har arbeidet med å bekymre seg, det usynlige arbeidet omsorgsarbeidet som går ut på å bekymre seg over barnets vel. Omsorgsarbeidet til Bjørg er omfattende og tidkrevende: «Omsorg for ungene fra hun ble vekket av Jon om morgenen til hun sluknet om kvelden. Det var hardt» (25). Ved å være husmor får Bjørg ansvaret for det huslige og for omsorgsarbeidet. Det er tidkrevende, lenger enn en vakt på tolv timer. Det er et arbeid som aldri tar slutt, som følger henne døgnet rundt.

I tillegg til at arbeidet er evigvarende og det frigjør lite mental kapasitet til å bry seg om politikk, syns Bjørg det er dørgende kjedelig. Arnfinn virker ute av stand til å være aktivt på lag med henne i hennes lidelser. Bjørg skildres alene med emosjonene: «Kveldene hjemme har vært fulle av lysregninger, vått tøy som skal henges opp, Arnfinn på møte, unger som ikke sovner, hun dødstrøtt, stupe i seng. Er det mulig at man kan forandre seg sånn på noen få år?» (36). Følelsen av ensomhet rundt husmortilværelsen kan gjøre henne mindre selvsikker.

Huseby beskriver en anerkjennende væremåte som at: «man blir møtt med respekt, likeverd og empati» (2022, 11). Han vektlegger autonomi og å få være hovedaktør i sitt eget liv som viktig for anerkjennelse og utvikling av et sunt selv (Schibbye henvist til i Huseby 2022, 10-11). Avvisningsfrykt tror Huseby ligger til grunn for mange psykiske lidelser (ibid). Arnfinn åpner ikke opp og spør Bjørg hvordan hennes dager oppleves, verken i samtalen beskrevet eller i romanen generelt. Han ser sin side av saken som den objektive. Verken Bjørg eller Unni blir hovedpersonene i sine egne liv.

På platebutikken neste dag skildres følgende tankestrøm av nevrotiske, stresspregede og selvbevisste politiske tanker:

Hvordan har hun greidd å tro at hun har trives med det? Hva er det for noe skitt med kvinner som gjør at de er så fantastisk utholdende? Hva er det som får dem til å finne seg i så mye? Hvorfor lar de det alltid gå for lang tid før de sier fra, før det sprekker? Hvorfor glemmer de det igjen når de har sprukket, og fortsetter å tro at alt likevel er i orden? Er de sprø? (37)

Disse spørsmålene er rettet mot kvinner og hva kvinner finner seg i, men også rettet mot mannen som ikke arbeider hardere for å hjelpe, mannen som ikke forstår at husmorarbeid ikke er en drøm og at det tar ufattelig mye energi. Mannen undersøker ikke aktivt fryktene hennes og forsøker å finne løsninger som fungerer for begge, og samtidig forstå hvor mye det krever å være husmor.

På platesjappen skildres sinnet med en havmetafor. «Raseriet presser på, mot henne selv, mot alle kvinner. En tjukk strøm av vann, som fosser gjennom åpne sluser, å føle seg dødsens dum og å bli rasende av det, et press, et brak, knuse, knuse, kvele, splintre» (37). Bølgemetaforen ligner følelsene fra sandgrøpmetaforen ved at havet er ukontrollerbart, noe som skaper et mentalt bilde av følelser som noe som kommer over en. Leseren kan se for seg bølger av sinne slå inn mot kvinner forskjellige steder, over hele verden, disse følelsene er til stede hos mange. Bølgen rettes videre: «Og hver gang hun kommer til å tenke på Arnfinn er det ham den rasende bølgen retter seg mot, det er egentlig ham hun hele tida blir aller mest forbanna på. Hvorfor kan ikke *han* si fra når han ser at hun mistrives?» (37). Hun ønsker mer fra partneren sin. Hun føler seg forrådt. Hun retter ansvaret for sin mistrivsel over på han og omtaler blindheten.

Bølgemetaforen som virker overveldede forsterker inntrykket av Arnfinn som en mann som ikke ser Bjørg. Følelsene beskrives på en livlig måte, som noe ukontrollerbart. Hun er sint på både mannen sin og samfunnet, og spørsmålene er inviterende ovenfor leseren til å både delta i egen refleksjon rundt temaet, og å følge hennes tankerekker, som ikke avsluttes av en konklusjon, men at Bjørg blir avbrutt av Bjørn som jobber i platekiosken som hun befinner seg i. Den avbrutte tankerekker kan gjøre så spørsmålene fortsetter å leve i leseren, siden de ikke finner noe svar, knagg, å henge de på. Slik går de både til Bjørg og personen som leser. Hun retter kritikken utover, på spørsmål rundt menns væremåte.

«Hva er det da han gjør som jeg ikke vil være med på? Hva han gjør? Han er borte hele dagen. Han arbeider. Han er fri» (30). Bjørg vil ha det samme som han, men får ikke muligheten. Han klager på at hun ikke er politisk, samtidig som han ikke ser hvor vanskelig det blir for henne å få dratt på møter, hvilken posisjon hun er i. Han er aktiv på møter og en del av et fellesskap hun ikke har. Huseby omtaler viktigheten av fellesskap for livskvalitet: «Et

meningsfullt og harmonisk liv forutsetter at vi tilhører et godt fellesskap. Det gode fellesskapet er en nødvendighet for å bli selvstendig – et nært og tett fellesskap der en kjenner de andre blikk og får høre deres velmenende og gode ord om hvem en er og hva en gjør» (Honneth i Huseby 2022, 325). Ved å ikke være inkluderende eller aktivt undrende er Arnfinn med på å holde Bjørg utenfor og nedtrykt, og gjør henne i konsekvens usikker og selvkritisk.

Aksjonsmøtet gjør noe med Bjørg, gir henne et håp, gjør at hun også skjønner at hun må endre situasjonen sin: «Nå vet hun hvordan det er å være på møte, nå vet hun hva Arnfinn driver med. Hun vet litt om hvordan det er når folk forsøker å få til noe sammen med flere enn bare seg selv» (112). Langås fokuserer på hvordan mannen og samfunnet kritiseres. Sinnet til Bjørg blir sett på som irrasjonelt når de krangler med tanke på ordene hun bruker i dialogene (Langås 1997, 96), men jeg mener at det da kommer tydelig til uttrykk hvordan språket hindrer henne og hvordan mannen ikke anerkjenner hennes problemer. Er det irrasjonelt å uttrykke sinne da? Arnfinn som skal være støtten holder henne på flere sett borte fra friheten ved å ikke aktivt møte henne i temaer om arbeid og barnepass, ved å ikke ta på seg å hjelpe henne med barnepass og husarbeid smått så hun kan føle seg som en person og ikke en slave. Han frigjør ikke intellektuell frihet, han ser seg selv først.

«du behøver vel strengt tatt ikke gå, eller?»

Den samme mangelen på aktivt engasjement for kvinners frihet og livsutfoldelse som sees hos Arnfinn, kommer til uttrykk hos Ivar. Han legitimerer ikke Unni sine tanker om samfunn og politikk i diskusjon om barnehageplass (55). Det kommer til uttrykk ved at han spør henne om hvordan hun ville forsvart barnehageplassen, dersom hun måtte det. Hun tenker etter, bruker mye tid på å formulere et svar hun står inne for (60). Han svarer henne ikke på innholdet i svaret hennes, som dreier seg om samfunn, økonomi og viktigheten av barnehage. I stedet gir han henne korte svar, og betrygger henne kort om at det nok er en teknisk feil som ikke gir datteren barnehageplass (63-68).

Samtalen jeg sikter til tolker Langås som en øvelse Unni gjør for å forberede seg til aksjonsmøtet med Ivar som tilhører. Hun kategoriserer det som en tale (Langås 1997, 106). Etter min mening er det nok et eksempel på en uengasjert mann. At Ivar unngår å svare på refleksjonen glir ubemerket hen i den utskrevne tankerekken til Unni (63). Hun går videre med følelsen av tilfredshet fordi Ivar betrygger henne, men også på grunn av de samfunnsmessige formuleringene hun har prestert å ytre. Langås kommenterer også det positive aspektet ved at Unni får formulert seg i samtalen (1997, 106), noe jeg er enig i at har en forberedende effekt på å formulere seg muntlig. Det er likevel et destruktivt aspekt som

ikke blir grepet tak i av Langås, som er at det blir tydelig at Ivar ikke bygger videre på Unnis følelser rundt saken. Langås sin tone om utsagnene som en tale, en øving med Ivar som «eneste tilhører» (ibid), uten at hans rolle kommenteres videre er for mild. Etter min tolkning er utsagnet til Unni et innlegg i en samtale som ikke får ordentlig seriøs respons, ikke en tale som er ment til å i hovedsak bli hørt på. Det er negativt: Ivar betrygger henne kort, men han kommenterer ikke alt tankeinnholdet hun har delt. Et slikt mønster vil over tid gjøre henne stolt fordi hun har klart å snakke, men med liten respons fra partner vil det likevel ikke øke en trygghet på innholdet i egne tanker. Det vil skape en usikkerhet rundt verdien til egne meningers viktighet som kvinne.

Senere i samme samtale erkjenner ikke Ivar viktigheten av aksjonssaken for Unni, eller viktigheten av å få med Bjørg på møtet. Før møtet i borettslaget spør Ivar: «hva har du tenkt å gjøre med barnevakt i morgen?» (63). Samtale følger, og Unni erkjenner i en intern tanke at hun har glemt det. Hvordan barnepass er Unnis ansvar, ene og alene er synlig. Det er tidkrevende og viser igjen et bilde av en skildring av opplevelsen av at kvinnen hadde ansvaret, mens mannen var aktiv på andre områder. Dette kommer til uttrykk ved Unni: «Spør en nabo om barnevakt da [...] Ja, jeg er nødt til å gå i morgen» (65). Ivar tilbyr seg ikke å høre rundt, men forsøker å komme med muligheter som ikke ender opp med at hun blir misfornøyd. Han vil likevel heller at hun ikke går på hennes møte enn at han ikke går på sitt. Unni kommer på at Kristin kan sove hos Arnfinn og at han kan være barnevakt. Slik kunne Bjørg vært med. De to kvinnene har aldri vært på møter sammen, tidligere har Unni vært med Arnfinn. Bjørg har antageligvis passet barn med tanke på frustrasjonen hennes siden det i romanuniverset alltid automatisk er kvinnens jobb. Unni opplever saken som hun og Bjørg sin, noe han ikke deler. «Det er jo egentlig deres sak. [...] Siden det fremdeles er dem som har mest med unger å gjøre» (65). Unni ser på Ivar: «Hun ser stivt på Ivar. Det gjelder å være lur nå, rev. Lang hale, svinse rundt, holde på hemmeligheter. Lukker munnen og forteller ikke hva hun har tenkt ut. 'Ja, o.k., du behøver vel strengt tatt ikke gå, eller?' sier Ivar, 'eller du kan spørre Bjørg om hun vil ha Kristin.'» (65-66).

Ved revsimilen kommer følelsen av å måtte være lur, og på vakt frem hos Unni. Hun må være slik med sin egen partner, og unndra og manipulere informasjon. Ivars forslag om Bjørg som barnevakt tyder på at han ikke ser viktigheten av at de to går på møtet sammen. Holdningen til Ivar viser at han ikke trekker linjen mellom møtet og barnehagetematikk, eller møtet og personlig utvikling for Unni. Han trekker ikke linjen, eller så gjør han det, men bryr seg ikke. Konsekvensen blir at Unni ikke blir hørt, eller støttet på en måte som bedrer hennes motivasjon til å forsøke å bli hørt eller aktiv i livet sitt. Hun etterlates med det mentale presset

som skapes av å være den som må fikse og finne ut av ting i hverdagen.

Konsekvenser av manglende anerkjennelse fra Ivar sees i Unni: «Mangel på anerkjennelse, det å oppleve seg usynlig og oversett, svekker derfor både selvbilde, mening og livsglede» (Huseby 2022, 324). Den mentale bekymrede selvgranskende tankestrømmen fanger henne etter samtalen med Ivar, hun er glad og bekymret over at hun skal dra: «Hun vet ikke om hun kommer til å være for utslitt til å gå etter å ha vært på jobb og ordnet med barnehagen om formiddagen. Og når skal hun få vasket tøy?» (66). Hun tenker på hvordan hun som barn hadde tillit og stolte på myndighetene, og hvordan hun som eldre ble sint og ønsket å kreve endring. Tankene farer gjennom hodet hennes, imens Ivar ser videre på TV. Han tenker ikke mer på saken (66). Hun tenker så mye, som for å beskytte seg selv. Dragningen mot å være en engel, og frykten for monsteret er meget synlig i denne sekvensen.

Videre kommer engelen metaforisk til syne ved en fotballmetafor. Raseri ufarliggjøres ved at Unni tenker at det ikke gjør noe å være rasende, men kjernen i utsagnet er at hun tenker på hvordan raseri kan mestres (67).

Men det likner litt på å smeise ballen ut av banen hver eneste gang man får tak i den. Unni lengter etter å lære seg å ta den på tuppen i stedet og vri den videre til neste mann, det likner på det som av og til kalles nydelige pasninger, og det gjelder å spille den rett i mål. Og det stemmer helt med fotball, for også når det gjelder å kunne snakke for seg, si hva hun mener og vinne en kamp på den måten, så synes hun det er pinlig å prøve seg. Det har ikke vært jentenes område å ta ballen på direkten, og hun synes det er kjedelig å spørre om alle uttrykkene og få smil til svar hver eneste gang. (67)

Kontroll av raseri er kontroll av omstendigheter og det mentale og fysiske rom. Unni ønsker å lære reglene, både i samtaler, men også over egne følelser. Hun vil kunne bruke raseriet konstruktivt. Utdraget viser at kvinners område har vært å være lagspillere, og å ikke kjenne uttrykkene, men spille med. Utdraget er en metafor på å vise seg og å ta plass. Metaforen underliggjør situasjonen for leserne, og viser kjønnede forskjeller i livet gjennom fotballspill (Sjklovskij 2003). Et mannsdominert spill som lesere har kjønnede konnotasjoner til. Unni forteller om det å stå utenfra å se inn. Hvordan hun blir møtt på refleksjonene av smil til svar, kan tolkes enten som en nedlatende holdning med budskap om at Unni er søt som vil vite noe selv om hun er jente, eller som en overlegen og forlangende holdning som går ut på at Unni burde visst hva mennene snakket om. Denne responsen gjør uansett at Unni føler seg mindre selvsikker. Engeleidealet skaper frykt og destruktiv selvkritikk.

6. Refleksjoner om litterær fremstilling i *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?*

I *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* er fortellerperspektivet preget av å veksle mellom Bjørg og Unni fra i et 3. persons perspektiv, med en forteller som veksler mellom intern og ekstern fokalisering, som allerede nevnt tidligere i oppgaven. I romanen kan leseren ved flere anledninger undre på om det er karakterenes tanker som skildres, eller fortelleren sin mer objektive stemme. Sammen med dette fortellergrepet øker følelsen av undring i møte med det fortalte. Den indre fokaliseringen inviterer leseren til å tenke over Bjørg og Unni sine problemstillinger siden det åpner opp for refleksjon rundt tanker og følelser, i motsetning til tekster preget av utenfrasette handlinger med ekstern fokalisering. Et eksempel hvor dette kan opptre er ved etter min mening fiksjonelle tekster som har en mer minimalistisk stil.

Engelstad mener at fortellerperspektivet gjør at Bjørg og Unni ikke individualiseres på et psykologisk plan og at en ikke får tilgang til deres indre liv (1981, 224). Tankestrømmene og spørsmålene gjør karakterene til individer og personer fordi de viser noe grunnleggende gjenkjennelig ved mennesker: nemlig tanker og følelser, både implisitte og eksplisitte. Implisitt grunnet spørsmålenes form og mangel på svar, eksplisitte på grunn av tankenes eksplisitte følelser. Tankestrømmer er også et psykologisk uttalt kjennetegn på indre liv, noe en ser ved litteraturhistoriens tanke om det ubevisste sjeleliv og Hamsuns *Sult* (Andersen 2012, 282).

Perspektivskiftene bidrar til at leseren kontinuerlig reflekterer rundt de to forskjellige situasjonene til Bjørg og Unni. Siden de representerer to typer arbeidende kvinner som begge føler seg triste, selvkritiske og frustrerte er det et effektivt fortellergrep for å gi leseren tilgang til likestillingsfilosofi. Perspektivgrepet kombinert med kompleksiteten karakterene har påvirker hverandre gjensidig. Bjørg og Unni er ofte ambivalente og er komplekse karakterer med emosjonelle indre liv, noe som gjør leseropplevelsen intens siden leseren hele tiden må ta stilling til de oppopperende følelsene og tankestrømmene. Kompleksiteten tilføyes karakterene på grunn av tilgang til tankene, men også tankenes og handlingens tidvis selvmotsigende natur som bidrar til økt troverdighet. Et eksempel er Bjørg foran butikkvinduet der hun tenker negativt om kjøpepress, men også lengter etter å være som de unge jentene med nye klær, eller Unni som presser på om jobb, men er usikker på verdien av den og egentlig er veldig redd for å ytre seg.

Tanker er en indre psykologisk prosess som få medier gir tilgang til på den måte romanen gjør, der en ser forskjellen på det ytre levde livet, og det indre følelse- og tankelivet.

Effekten blir at romanen føles nær og personlig. Grepet trekkes ofte frem angående Virginia Woolf sin *To the Lighthouse* (Haarberg, Selboe og Aarset 2007, 437). Tankestrømmene i *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* preges av mange typer følelser og refleksjoner, og er ofte preget av selvkritikk. Siden tankestrømmene er mange kan de oppleves som intense og også rettet mot leseren. Selvkritisk tankestrøm gir i sitt redde, fortellende, undrende vesen rom for følelser og en konstant følelse av refleksjon hos karakteren og leseren. Følelsen av å ville endre noe, men ikke tørre blir en ekstra langdratt opplevelse siden det skrives frem gjennom mange situasjoner og tankestrømmer.

Romanen rommer hele 266 spørsmålstejn¹⁴. Spørsmålene i romanen er selvkritikken i skreven form. Siden selvkritikk er hvordan mennesker taler til seg selv på, er det direkte uttrykk for det. Spørsmålene har en dobbel funksjon. De viser på den ene siden spørsmål lesere også kan stoppe opp og ta stilling til. Samtidig viser det hvordan karakterene forholder seg til seg selv, og illustrer selvkritikk og vanskelige følelser. Langås skriver dette om spørsmålene. «[...] spørsmålsstilling blir ett av tekstens viktigste retoriske grep» (1997, 112). Boken domineres av en spørsmålspreget retorikk, som fungerer som en motstemme i forhold til alle svarene som blir servert – av reklamen, av mediene, av myndighetene, av de litterære personene – og av romanen selv. Romanens tyngdepunkt ligger ifølge Langås ikke i å gi svar. Hun trekker heller frem romanens evne til å vise motsetninger som dreier seg om kjønn og samfunn, blant annet (ibid). Det er et godt poeng at noe av det viktige romanen gjør er å vise forskjellige meninger om kjønn.

Jeg leser ikke spørsmålene kun som motstemmer til svarene som blir servert av samfunnet, selv om det er en av funksjonene til spørsmålene. De er også ambivalente og preges av følelser, og av samfunnet selv. De viser hvordan samfunnet og selvkritikken er dypt rotet i selvet. Hvordan det også preger og skader selvet. Spørsmålene er ikke kun retoriske som Langås leser de, de er også en tydelig måte å skildre individets stilling til seg selv, og en sterk psykologisk erfaring nedsatt i skrift, en visning av indre liv – sterkt påvirket av kjønn og samfunn.

Reaksjoner på ytre omstendigheter kan sees i både tanker, følelser og handling. Metaforer, similer og rent klart språk brukes for å skrive frem reaksjoner. «Unni tør ikke si noe» (96) er eksempel på klart emosjonelt språk med utbroderende eksempel på frykt for rødming på aksjonsmøtet. Metaforer og sammenligninger lar følelsene få et billedlig og emosjonelt uttrykk. Det kan formidle følelser til leseren på en måte som avautomatiserer

¹⁴ Funnet ut ved å søke opp spørsmålstejn i søk-funksjonen på Nasjonalbibliotekets utgave av boken.

lesningen av dem og underliggjør teksten (Sjklovskij 2003). Kombinasjonen av disse språklige måtene å skrive om følelser kan gjøre at leseren får en bedre tilgang til Bjørg og Unnis opplevelser og dermed både engasjerer seg mer, og føler empati for kvinner og kvinnesaken.

Fokuset på følelser og tanker påvirker sluttens intensitet og aktiviserende, bevisstgjørende kraft. Måten de er strukturert på ved å la det oppstå et mentalt trykk med gjentatte negative opplevelser og følelser for Bjørg og Unni før de avslutningsvis våger, har en innvirkning på opplevelsen av slutten for leseren og opplevelse av bokens temaer. Siden det ikke er en lang utvikling, men et langvarig trykk som vises for karakterene, kan det tilgjengeliggjøre frigjøringstematikk. Budskapet om at jeget selv må våge for at endring skal skje blir tydelig formidlet med trykket og forløsningen.

Diverse teoretikere omtaler litteraturens frigjørende kraft. Nussbaum omtaler empati (1997), Sjklovskij underliggjøring (2003), og Kaufman hvordan litteraturen gjør at en kan oppleve andres liv gjennom «experience taking», altså å leve seg inn i karakterers posisjon (2012). Etter min mening er noe av det som åpner opp bokens frigjøringstematikk hvordan den er skrevet frem. Spørsmålene og tankeprosessene samt struktur og fortellerstemme gjør den lett å leve seg inn i. Leseren blir investert. Det er mange gjenkjennelige elementer som er tidstypiske som kan bidra til å gjøre det feministiske temaet tilgjengelig, men også det at selvkritikk og frustrasjon er veldig vanlig bidrar til at leseren kan føle seg truffet. Å være preget av mellomposisjonen som kvinne opptok mange, noe endringen som kom følgende tiåret viser. Det kan tenke seg at boken på grunn av sitt tema og litterære fremstilling traff mange på en nær måte.

Anmeldelsene tyder på at boken traff en viktig tendens i tiden. Selvkritikk som konsekvens av stramme idealer i tiden og mangel på anerkjennelse kan være noe som traff mange i tiden, ikke bare noe som hendte med karakterene i boken. Gjenkjennelse kan gi trøst og inspirasjon. Det kan foregå i møte med karakterer som ligner deg eller som ikke ligner deg (Felski 2008). Samme følelser kan gjelde frigjøring. Det skal ikke sees bort i fra at boken har vært med på å hjelpe noen kvinner til å forstå seg selv bedre, tørre å våge, eller gi dem håp, en følelse av at de ikke er alene om å oppleve tilværelsen vanskelig. Det skal heller ikke sees bort i fra at den har invitert menn til å forstå hvordan deres kvinner hadde det, i større grad, siden romanen inviterer leseren til å leve seg inn på en måte samtaler og avisinnlegg ofte ikke lar enn, uavbrutt og oppslukende over et langt tidsspenn. Samfunnet i litteraturen preges av destruktive mønstre en må bryte seg løs fra. *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* var en bok som tok opp samtidens kvinnekamp.

7. Avslutning

I denne oppgaven har jeg undersøkt problemstillingen: Hvordan påvirkes Bjørg og Unni i Liv Køltzows *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* (1972) av selvkritikk og hvilke konsekvenser får dette for deres aktivisme? Hvordan kan bokens litterære fremstilling bidra til at bokens frigjøringstematikk tilgjengeliggjøres for leseren? Min hypotese på første del av problemstillingen var at Bjørg og Unnis selvkritikk i stor grad er til stede på grunn av kjønn og samfunn, og på grunn av diskriminering. For å svare på hele problemstillingen har jeg brukt Gilbert og Gubar sin teori om engel/monster-dikotomien for å undersøke Bjørg og Unni sin destruktive selvkritikk, ved å se på hvordan samfunnet har anerkjent kvinnene lite og gjort de selvkritiske ved å få de til å frykte at hvis de ikke oppfører seg som engler må de være monstre. Simone de Beauvoir har jeg brukt for å skrive om fellesskap. Virginia Woolf har jeg brukt for å skrive om kjønn og intellektuell frihet, som grunner for at selvkritikken er til stede og frigjøringen er vanskelig for Bjørg og Unni. Tankegods om selvkritikk og anerkjennelse har gitt oppgaven substans og psykologisk dybde ved Huseby og Sinding og Skeide. De har vist hvor mye selvkritikk og mangel på anerkjennelse kan skade et selv og en stor del av et samfunn. Oppgavens litteratursosiologiske grunnsyn ved Svedjedal har gjort at jeg har lest romanen med et historisk bakteppe, og hatt fokus på effekten av den. Anmeldelser viser romanen som en viktig bok. Jeg anser hypotesen for riktig.

Et hovedfokus har vært å etablere den aktivistiske slutten, for så å se selvkritikken i retrospekt, for å forstå den bedre, men også for å kaste lys over de destruktive følelsene og mekanismene som utgjør majoriteten av romanen. Viktige funn har vært at selvkritikken kommer frem i forskjellige former, både gjennom metaforer, tankestrømmer, og handling. Den gjør kvinnene redde og er destruktiv. Kritikken kommer på grunn av trange idealer påført det kvinnelige kjønn, og på grunn av mangel på anerkjennelse fra menn og samfunnet. Mangelen på frihet til å arbeide står sentralt i Unni sin selvkritikk og videre frigjøring. Mangelen på reell frihet til å være arbeidende eller bli verdsatt som husmor er preger også Bjørg i romanen og gir henne lav selvfølelse. For henne blir husmoryrket noe som ble presentert som en drøm, men som i virkeligheten ikke blir anerkjent som viktig arbeid. Hun bestemmer seg for at hun må jobbe for å kunne likestille seg og gå ut av det passive mønsteret hun er størknet inn i.

For begge kvinnene blir slutten en frigjørende akt, som hender fordi de våger å dra på møtet, og våger å være annerledes. Fellesskapet med kvinnen som taler på møtet påvirker Unni til å snakke. Bjørg tenker på viktigheten av fellesskap blant husmødre, og viser hvor

isolerte de er og hvordan det er et vedvarende problem. Frigjøringen Bjørg og Unni opplever avslutningsvis føles spesielt intens og håpefull ut siden leseren i lang tid før har sett deres indre frustrerte følelsesliv og opplevelsen av at ingenting de gjør er godt nok. Mangel på støtte fra mennene sine og samfunnet har gjort det vanskelig å frigjøre seg. Engel/monsterdikotomien er et tydelig skildret element i teksten som viser hvordan tidens idealer preger Bjørg og Unni destruktivt. Refleksjonen om litterær fremstilling viser bokens tekniske måte å nå leseren på. Tall og artikler i oppgaven har vist at temaene i romanen rører ved mange. Jeg antar at boken kan ha vært inspirerende, håpefull og aktiviserende for samtidige lesere i kamptid.

På bakgrunn av analysen er konklusjonen min at selvkritikken i romanen påvirker Bjørg og Unni i stor grad. Selvkritikken er noe kvinnene trosser, ikke noe som gjør de produktive. Sinding og Skeide påpeker at produktivitet og positive endringer det sjeldent en effekt av selvkritikk og skam (2022, 35). At Bjørg og Unni tar spranget til tross for selvkritikken, ikke på grunn av den er med på å gjøre slutten inspirerende. Selvkritikken er et vedvarende element som gjør at vanskelige følelser står i fokus. Opplevelsen av at livet absolutt ikke er som det burde vært, og at endring må skje males tydelig frem i romanen. Som Huseby og Sinding viser, krever et autentisk liv at man våger å vise seg til omverdenen, til tross for muligheten for negative represalier, ved det unngår man å størkne til en død engel. Bjørg og Unni tar steget ut i det ukomfortable. Unni snakker selv om hun er livredd. Bjørg innser at noe må endres, og ser sin underkjente posisjon som husmor. De våger, selv om det er fryktelig vanskelig og ukomfortabelt. Uten noen som tør forblir alle inaktive. «nevn alle vanskene, overvinn dem, skritt for skritt» (99) sier Unni når møtet er ferdig og hun har talt. Bjørg og Unni går fra å være druknet i problemer som oppleves som ustyrlige sandkorn, til å ta sandkornene som raser over dem og se på dem og aktivt starte å handle imot. Bokens litterære fremstilling tilgjengeliggjør frigjøringstematikken for leseren ved å bruke flere litterære stiler, indre tankestrømmer og vekslende fokalisering. Følelser og situasjoner i boken gjør den treffende for lesere.

Denne lesningen med fokus på selvkritikk og aktivisme, er en lesning av mange mulige lesninger. Jeg har håpet å kunne se på emosjonelle aspekter og knytte det sammen med bokens aktivistiske tematikk og virkning, og samtidig vise poetiske kvaliteter. Videre forskning kan intervjuet datidens samtidige lesere av boken. Mange av bokens samtidige lesere er nå eldre, de kan gi verdifull informasjon om opplevelser av litteraturens mulige påvirkning. Lesere i 2022 som leser boken vil kunne lære om en vanskelig kamp, og selv reflektere over følelser, men også egen samtid i møte med boken.

Litteratur

- Aanderaa, Jorunn. 1972. «Vår sosiale bevissthet.» *Nationen*, 24. nov, 1972. 3.
- Andersen, Per Thomas. 2012. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Armand, Eilif. 1973. «Om kvinner og maktforhold.» *Friheten*, 9. april 1973. 14.
- Beauvoir, Simone de. 2000 [1949]. *Det annet kjønn*. Oversatt av Bente Christensen. Oslo: Pax Forlag.
- Berg, Marie. 1973. «Kvinnens krav om likhet ødelegger.» *Dagen*, 10. mai 1973. 4.
- Bufdir. 2020. «Tidsbruk og kjønnsforskjeller». Oppdatert 27. juli 2020.
https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Kjønnslikestilling/Familie_og_kjonn/Tidsbruk/#:~:text=Av%20alt%20husholdsarbeid%20er%20det,sin%20tid%20brukt%20p%C3%A5%20husarbeid.
- Dahl, Willy. 1972. «Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?» *Arbeiderbladet*, 15. november 1972. 9.
- Edwardsen, Ingvild. 2021 «Mødre blir stresset av for mye ansvar hjemme.» *NRK*, 13. november 2021. <https://www.nrk.no/norge/modre-blir-stresset-av-for-mye-ansvar-hjemme-1.15716139>.
- Eide, Eiliv. 1972. «Kamp mot kvinneroller og byråkrati.» *Bergens Tidende* 13. november, 1972. 4.
- Engelstad, Irene. 1981. «Kvinnespråk og kvinnelig bevissthet» i *Frihet til å skrive – Artikler om kvinnelitteratur fra Amalie Skram til Cecilie Løveid*. Redigert av Irene Engelstad og Janneken Øverland.
- Erhad, Kjell. 1972. «Opp alle jordens bundne kvinner.» *Varden*, 6. desember, 1972. 6.
- E.W.B. «Sinte kvinner...» *Drammens Tidene og Buskeruds Blad*, 9. desember, 1972. 7.
- Flaubert, Gustave. 1856. *Madame Bovary*. Føljetongroman i *Revue de Paris*.
- Gilbert, Sandra M. og Susan Gubar. 1984 [1979]. *The Madwoman in the Attic : the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. Yale: Yale University Press.
- Guldbrandsen, Jorun. 2003. «En nedi vogna og en oppå! Jorun Guldbrandsen forteller.» *Kvinnehistorie.no*. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-3539>.
- Hagermann, Gro. 2020. «Husmorparadiset.» *Norgeshistorie.no*. Sist endret 5. nov. 2020.
<https://www.norgeshistorie.no/velferdsstat-og-vestvending/1804-husmorparadiset.html>.

- Haarberg, Jon, Tone Selboe, Hans Eirik Aarset. 2007. *Verdenslitteratur: Den vestlige tradisjonen*. 437. Oslo: Universitetsforlaget.
- Huseby, Tormod. 2022. *Er du stolt av meg, pappa? Om vår evige lengsel etter anerkjennelse*. Oslo: Cappelen Damm.
- Kaufman, Geoff. F., & Libby, Lisa. K. (2012, March 26). «Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking.» *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0027525
- Kilden. 2003. «Feministisk 1970-tallslitteratur». *Kvinnehistorie.no*.
<https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-2019>.
- Kilden. 2019. «Rett til lønnet arbeid». Redigert av Kilden kjønnsforskning i 2019. *Kvinnehistorie.no*. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-3939>.
- Kulturplot. 2021. «Hederspris til Liv Køltzow.» Oppdatert 26. november 2021.
<https://kulturplot.no/bok/2021/brageprisen-i-2021>.
- Køltzow, Liv. 1972. *Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?* Oslo: Aschehoug.
- Langstrøm, Rolf. 1972. «Kvinner selv...» *Fædrelandsvennen*, 21. november, 1972. 5.
- Langås, Unni. 1997. *Forandringens former: en studie i Liv Køltzows forfatterskap*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Oslo.
- Lappegård, Turid. Turid Noack. 2009. «Familie og jobb i ulike kvinnegenerasjoner.» *Samfunnsspeilet*, 2009, utg 1. Publisert på ssb.no
<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/familie-og-jobb-i-ulike-kvinnegenerasjoner>
- Lønnå, Elisabeth. 2019. «Den nye kvinnebevegelsen i 1970-årene.» *Kvinnehistorie.no*
<https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-780>.
- Nussbaum, Martha C. 2016: «Den narrative forestillingsevne» [1997], oversatt av Agnete Øye, i Irene Engelstad (red.) *Litteraturens etikk. Følelser og forestillinger*, Oslo: Pax. s. 25 –57, 211–13. (32 s.).
- Rottem, Øystein 1993. *Litteraturhistorie – VK 1 & VK 2*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Rottem, Øystein. 1997. *Etterkrigslitteraturen. B.2: Inn i medietidsalderen: 1965-1980. i Norges litteraturhistorie*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Ryste, Marte Ericsson. 2019. «Barnehagekamp: gratis daghjem til alle barn» *Kvinnehistorie.no*. Redigert av Kilden kjønnsforskning i 2019.
<https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-2942>.
- Sinding, Aksel I. Og Sigrid M. Skeide. 2022. *Selvkritisk? Et møte med din indre kritiker*. Oslo: Gyldendal.

- Sinding, Aksel I. 2022. Opptreden i podcast «Hverdagspsyken» av Jimmy Westerheim. 10. januar 2022.
- Sjkløvsj, Viktor B. 2003. *Kunsten som grep*. [1916]. Oversatt av Sigurd Fasting. *Moderne litteraturteori. En antologi*. Atle Kittang, Arild Linneberg, Arne Melberg, Hans H. Skei (red.). 2. utg.
- Stabell, Camilla. 2017. «Barnehagedekning før og nå.» *SSB.no*.
<https://www.ssb.no/utdanning/artikler-og-publikasjoner/barnehagedekning-for-og-na>.
- Svedjedal, Johan. 1997. «Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden.» i *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. (Red) Johan Svedjedal, Johan Furuland, 68-88. Lund: Studentlitteratur.
- Syvertsen, Marte R. 2022. *Menneskehjernen: farlig og fantastisk*. Oslo: Bonnier forlag.
- Sween, Helga. 1973. «Blinksudd for kvinnenens situasjon i det moderne samfunn». *Hamar Arbeiderblad*, 16. januar, 1973. 6.
- Universitetet i Oslo. u.å. «Litteratur, kognisjon og emosjon»
<https://www.hf.uio.no/forskning/satsinger/lce/>
- Universitetet i Oslo. 2019. «ScanGuilt: Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid.» [2014] Oppdatert 30. august 2019.
<https://www.hf.uio.no/forskning/tema/scanguilt-skandinaviske-fortellinger-om-skyld-og-privilegier-i-en-globaliseringstid/>.
- Universitetet i Oslo. 2022. «Minoritetsstemmer i skandinavisk samtidslitteratur.» [2021] oppdatert 20. januar 2022.
<https://www.hf.uio.no/iln/forskning/prosjekter/minoritetsstemmer-i-skandinavisk-samtidslitteratur/>.
- Woolf, Virginia. 2008. *Professions for Women* [1942] i *Selected Essays*. Oxford Classics. Oxford University Press. Redigert av David Bradshaw. Essayet ble opprinnelig trykket i *The Death of Moth and Other Essays* (1942). Foredraget essayet er basert på ble holdt i 1931.
- Woolf, Virginia. 2015 [1929]. *A Room of One's Own* i *A Room of One's Own and Three Guineas*. Red. Anna Snaith. New York: Oxford University Press.
- Woolf, Virginia. 1927. *To the Lighthouse*. London: Hogarth Press.
- Ødegård, Knut. 1972. «Politisk oppvåkning.» *Aftenposten*, 30. november, 1972. 19.
- Øverland, Janneken. 1990. *Norsk kvinnelitteraturhistorie. Bind 3: 1940-1980*. Skrevet av Irene Engelstad, Jorunn Hareide, Irene Iversen, Torill Steinfeld, Janneken Øverland. Oslo: Pax forlag.

Vedlegg

Vedlegg A. Oversikt over samtidsresepsjon av Hvem bestemmer over Bjørg og Unni? (1972) av Liv Køltzow i aviser.

Tittel	Dato	Publikasjon	Forfatter
«Engasjerende roman»	27.09.1972	Porsgrunns Dagblad	Bitte
«Hvem bestemmer over Bjørg og Unni»	09.11.1972	Demokraten	B. Y
«Kamp mot kvinneroller og byråkrati»	13.11.1972	Bergens Tidende	Eiliv Eide
«Hvem bestemmer over Bjørg og Unni?»	15.11.1972	Arbeiderbladet	Willy Dahl
«Kvinner selv...»	21.11.1972	Fædrelandsvennen	Rolf Langstrøm
«Kvinnesak eller avledningsmanøvre?»	22.11.1972	VG	Anette Mørkeberg
Ikke funnet i digitalt søk ¹⁵	23.11.1972	Agderposten	Per Wollebæk
«Vår sosiale bevissthet»	24.11.1972	Nationen	Jorunn Aanderaa
«Politisk oppvåkning»	30.11.1972	Aftenposten	Knut Ødegård
«Opp alle jordens bundne kvinner»	6.12.1972	Varden	Kjell Erhad
«Sinte kvinner...»	9.12.1972	Drammens Tidende og Buskeruds blad	E.W.B
«Vanskelig å være kvinne»	16.12.1972	Tiden	Geve
«Kvinneliv»	20.12.1972	Porsgrunns Dagblad	Emma Forreland
«Blinkskudd for kvinnenens situasjon i det moderne samfunn»	16.01.1973	Hamar Arbeiderblad	Helga Sween
«Kvinner i det moderne samfunn»	03.02.1973	Helgeland arbeiderblad	Gunvor Stornes
«Om kvinner og maktforhold»	09.04.1973	Friheten	Eilif Armand
«Kvinnens krav om likhet ødelegger»	10.05.1973	Dagen	Marie Berg

¹⁵ Langås har lest den, og kommenterer anmeldelsen i sin avhandling (1997, 98).

En annet funn: Willy Dahl sitt svar til en tilsynelatende negativ leser, som har respondert på anmeldelsens hans.

Ibid.» «Björg og Unni i ukeblad». Svar på leserkommentar. Arbeiderbladet. 21. november 1972